

Flessenpost

Fijn dat Cruz en Ortiz de renovatie van het Amsterdamse Rijks gaan doen. Binnenplaatsen weer open, alles onder de grond, en de fietsers houden hun tunneltje. De vernieuwbouw moet een antwoord geven op een gedurfd programma van eisen. Nu hebben ze nog aparte afdelingen voor van alles: schilderijen, geschiedenis, beeldhouwkunst en kunstnijverheid. Die gaan plaats maken voor een alomvattend, nationaal chronologisch parcours, van 1400 tot vandaag. Alles is in één verhaal geïntegreerd. Maar wat is dat nationale verhaal dan?

Vroeger, toen de zomers langer waren en je elke winter kon schaatsen, was er zeker wel een nationaal verhaal, althans meer dan nu en een heleboel zelfs. En met die nationale verhalen *van vroeger* zitten onze musea boordevol. Er is daar door de eeuwen heen telkens van alles verzameld dat een rol speelde in de toenmalige visies op de nationale geschiedenis en identiteit. Van Oldenbarnevelts Stokske, de sjerp van De Ruijter, de troon van Willem I. Maar laat nou toch per tijdsgewricht die visie telkens veranderd zijn, en dus ook de spulletjes die daarbij werden gezocht. Museale collecties zijn een accumulatie van een aantal *verschillende*, met de tijd veranderde visies. Dat kan tot gekke dingen leiden. Tot de jaren twintig verzamelde het Rijksmuseum van Oudheden *alle* archeologie, ook Oud-Europa, Azië en Amerika. Sommige van dit deelcollecties zijn inmiddels afgestoten of overgedragen. Andere zijn gewoon gebleven, en ondergronds gegaan, zoals Oudeuropese en Punische oudheden. Ze zijn er wel maar je ziet ze niet. Omgekeerd: Ronald de Leeuw wil in Amsterdam nu ook Italiaanse schilderkunst gaan verzamelen. Als hij straks weg is - wie heeft immers het eeuwige leven? - zal daar vast weer anders tegenaan gekeken worden. Dan hangt er opeens een Guercino tussen Hobbema en Hals en ligt er in de magazijnen weer een nieuwe weeskindjescollectie.

Oplossing: neem in een museumparcours de tijdsbeelden van je voorgangers mee. Dus in Amsterdam straks niet Middeleeuwen, 16de eeuw, 17de eeuw enzovoort, maar schetsen van de opeenvolgende visies, metavisies als het ware, op de nationale identiteit: hoe keek men tegen zichzelf aan, en wat werd er daarom verzameld: onder de Verlichting, de Bataafsche Republiek, het vroege Koninkrijk, etc. Dat zou pas echt vernieuwend zijn. Ik moet in Nederland nog het museum tegenkomen dat een antwoord geeft op de vraag wat al deze dingen hier eigenlijk *doen*. Zijn ze op een dag komen aanwaaien? Flessenpost? In het Nationaal Archeologisch Museum in Napels, om eens wat te noemen, kom ik dat wel te weten. In de nieuwe inrichting daar maken ze die twee dingen *tegelijkertijd* duidelijk. “Kijk eens wat een mooie belangrijke spullen” en “Deze kolossale Hercules uit de Thermes van Caracalla in Rome kwam hier uit het bezit van de Romeinse Farnese-familie, wier telg Karel III van Spanje ook koning van Napels was”. Als je die - toegegeven moeilijke - extra laag niet toont, maak je een eendimensionale presentatie en stuur je je publiek uiteindelijk het bos in. In Nederlandse musea kijk je nog steeds naar voorwerpen en inrichtingen zonder dat de samensteller zich toont of de historische contexten zichtbaar worden waarin men voor bepaalde voorwerpen koos. Alsof onze cultuur een continuüm is. Dat is zij waarschijnlijk niet en je hoeft je daarvoor echt niet te schamen – als je het maar niet ontkent.

Help, ik ben iets kwijt!

Overkomt u dat nou ook wel eens? Kijk je naar een fijne film op tv en denk je: goh, wie is de regisseur ook alweer, waar zijn al die mooie locaties eigenlijk, wanneer is die film gemaakt? En dan, minder dan een halve seconde na het laatste beeld, scheurt er snoeiharde reclame over het scherm, gevolgd door een gillende *station call* die mij ook nog met 'jou' aanspreekt. Weg film, geen aftiteling, niks. Een *sound/image bite* in cyberspace, per ongeluk langsgelopen en even aanschouwd. Zonder worteling, verantwoording, datering. Is dat het nieuw soort klein verdriet waar we maar mee moeten zien te leven? Een beetje wel natuurlijk – toe niet zeuren, wie wil er nou niet modern en snel zijn. Maar m'n ouderwetsige ik vindt het toch een tikje sneu dat we kennelijk in een tijdloze samenleving verzeild zijn geraakt. Let je even niet op – hebben de dingen geen geschiedenis meer. Moet je ook maar niet naar die malle commerciële oproepen kijken.

Zat ik laatst helemaal in New York bij de musical "The Music Man". De wederhelft is immers een *musical theatre*-fanaat. Best wel aardig, mits met mate genuttigd. Ik herinnerde me vaag indertijd genoten te hebben van een filmversie van hetzelfde stuk met die leuke Robert Preston. *Seventy-six trombones and the big parade*, en zo. Het verhaal speelt, te onbenullig voor woorden eigenlijk, op het vooroorlogse platteland in het Mid-Westen van Amerika, in Iowa om precies te zijn. Een ingeslapen gehucht wordt opgeschrikt door een charmante fantast die alle inwoners tot een fanfarekorps zal omsmeden. Ik vroeg me af wanneer het stuk geschreven was, want hoe anders die vitale nostalgie naar een verdwenen onschuld te duiden? En warempel, het leek SBS6 wel: ik kwam er niet achter. Noch op de posters, noch in het programmaboekje, welke laatste toch waarachtig nog details als de geboortedatum van de moeder van tweede lichtjongen wist te vermelden. Pas weken later vond ik thuis in de muzikale naslagbibliotheek dat dit stuk van Meredith Wilson, een fluitist uit Iowa, in 1957 in première was gegaan, op 19 december in het Majestic Theatre op Broadway, om precies te zijn, waar het wel 1375 keer speelde. En dat de zaak met Robert Preston in 1962 werd verfilmd. Voilà. Maar waarom hadden ze dat bij de recente heropvoering nou zo zorgvuldig weggemoffeld? Ben ik nou een ouwe gek die vertwijfeld naar historische wortels zoekt waar de rest van de wereld om lacht?

Las ik laatst vol aandacht in dit onvolprezen *Archeologie Magazine* een bespreking van de tentoonstelling "Asterix en Europa", in Tongeren. Zal net afgelopen zijn wanneer u dit onder ogen krijgt. Al lezend bekroop me het gevoel die tentoonstelling al eens eerder gezien te hebben, minus de typisch Tongerse dingen dan. In Leiden, jawel! Heeft er jaren gestaan, tot een paar maanden voor de nieuwe inrichting van het Rijksmuseum van Oudheden. Kan dat er niet bij vermeld, of vergis ik me gewoon? En zoniet: hebben zelfs archeologische tentoonstellingen geen geschiedenis meer? Of ben ik écht een ouwe zak aan het worden?

Metakijken

Vorig najaar was ik voor een congres in het beminde Napels. Bemind wegens stedelijke mooiheid en zoete herinnering aan jeugdige amourette. Op zondagmorgen nog even langs het Nationaal Archeologisch Museum. Dat noemt zich zonder enige schroom gewoon “het belangrijkste archeologische museum ter wereld”. Hoewel ik daar altijd even van moet slikken is dat niet zo gek, want je vindt er om te beginnen alle vondsten uit Pompei en Herculaneum, en dat is niet niks. Ook is het stiekeme Gabinetto Segreto er weer geopend, het Geheime Kabinet vol vrijmoedige erotische afbeeldingen, geschilderd en in sculptuur, van de meest verbazende standjes en combinaties, *animal, mineral and vegetable* zullen we maar zeggen. Nu is dit kabinet nog steeds een tikje geheim, want met eens rood hoofd moest ik bij de kaartjesverkoop expliciet melden dat ik het bewuste kabinet wilde bezoeken, waarop je een apart – wel gratis! – kaartje krijgt, voor een bepaald tijdsblok. Jeugdigen, dames en zwakken van gemoed, valt te vrezen, worden zo actief ontmoedigd. Maar naast het materiaal uit de Vesuvius-steden heeft het Napolitaans museum nog veel meer. Elke keer dat ik er kom val ik van m'n stokje wanneer ik me realiseer door zo ongeveer een handboek klassieke archeologie te lopen. Minstens de helft van alle iconen van de klassieke kunst staat er gewoon op een rijtje: de Hercules Farnese, de Farnese-stier, de Tyrannendoders, de Tiber Apollo, de grote Borgia- en Medici-cameeën. Nu is dat algemeen bekend, en wettigt geen stukje op deze plaats.

Verbijsterend is echter hun nieuwe inrichting, deels nog in opbouw. Nog even veel voorwerpen, en evenveel onbegrijpelijks, plus de bekende meest hufterige service, maar er was aan het kunsthistorische parcours, zo ongeveer verdeeld per vindplaats en materiaalsoort, opeens een tweede laag toegevoegd. Men had de moeite genomen bij de opstelling niet alleen te vermelden wat iets was, van wanneer en vanwaar, maar ook wat het ding in kwestie hier eigenlijk deed. Voor spullen uit Pompei en Herculaneum is dat duidelijk, maar voor de collecties van de Borgia's, de De' Medici en de Farneses niet direct. Zo staat er bij een wereldberoemd kolossaal marmeren beeld van een op zijn knots leunende Hercules-hulk zoiets als “Deze Hercules uit de Thermen van Caracalla in Rome kwam hier uit het bezit van de Romeinse Farnese-familie, wier telg Karel III van Spanje ook koning van Napels was en die de tegen de zin van erflater paus Alexander Farnese het gehele familiebezit naar de nieuwe hoofdstad van zijn koninkrijk bracht”. Voor stukken uit de Borgia- en Medici-collecties idem dito. Er werd opeens aan de bezoeker duidelijk gemaakt hoe de voorwerpen, complexen en ensembles in dat museum terecht waren gekomen. Bepaald geen makkelijk verhaal - de geschiedenissen van de verschillende Italiaanse koninkrijken, staten en prinsdommen vormen een onontwarbare spaghettiberg, om in de sfeer te blijven, van de Europese dynastieke politiek van de laatste vijf eeuwen. Maar wel een hoffelijke geste van serieus nemen van de bezoeker, en voor de nieuwsgierige uiterst verhelderend en intellectueel bevredigend. Ik moet in Nederland nog het museum tegenkomen dat antwoord geeft op de vraag wat al de dingen daar eigenlijk doen. Zijn ze op een dag komen aanwaaien? Flessenpost? Ga vooral eens in Napels kijken hoe het ook kan.

Vooruitgang

Tijdens een intiem etentje vorig voorjaar raakte ik in gesprek met een groep Nederlandse en Vlaamse wetenschapsvoorlichters (*science communicators*). Of eigenlijk met een groep overheidsbetaalde *bevorderaars* daarvan, mocht dat iets uitmaken voor wat hieronder volgt. Het diner stond in het teken van de vraag hoe je een brug kunt slaan tussen het grote publiek en actuele ontwikkelingen op het gebied van wetenschap en techniek. Het was een kennismaking, dus het gesprek spitste zich toe op ieders persoonlijke achtergrond. Als archeoloog kom je dan in een gekke situatie. Men is buitengewoon jaloers omdat je uit zo'n direct tot de verbeelding sprekende wereld komt (terecht!). Verder veronderstelt men automatisch dat je je passie onverwijd wettelijk wilt verankeren. Je zou archeologie toch gewoon verplichte onderdeel van het eindexamen willen maken? Actie! (Nou neu. Als ik zielsveel van Bach houd wil dat toch niet zeggen dat ik met zwaard en doopkwast gewapend de heidenen ga bekeren?) Tenslotte heeft men slechts een vaag idee waar menswetenschappen zo'n beetje over gaan, hoezeer men ook aan *science communication* en derzelve bevordering verslingerd moge zijn.

Casus-ter-tafel. Ik vertel dat enige tijd daarvoor archeoloog Leo Verhart in Leiden promoveerde op een verklarend mechanisme voor de overgang van jagen-verzamelen naar landbouweconomie. Van mesolithicum naar neolithicum, als het ware. Een lang, en lang niet altijd onomkeerbaar, proces waar nog geen sluitende verklaring voor bestaat. Probleem: de overgang naar landbouw is in het begin contra-productief, want je moet veel meer uren werken voor dekking van je caloriebehoefte. Ook zijn de bestaansrisico's groter, en je moet een hele *way of life* opgeven, om nog maar eens iets te noemen. Verharts these: sociale factoren hebben een doorslaggevende rol gespeeld. Eerste argument: in moderne groepen jager-verzamelaars wordt technologische innovatie niet zelden door sociaal marginales opgepakt. Ze veroveren daarmee een machtspositie die ze ongaarne opgeven. Tweede argument: dergelijke innovaties beginnen vaak als sociale distinctie. Dat is archeologisch goed aannemelijk te maken. Kijk maar naar de verspreiding van neolithisch 'pioniermateriaal' in mesolithische contexten. Bepaalde potten en pannen worden van de naburige landbouwers overgenomen zonder evidente economische functie. Een conservenblikje dat een Papoea als hoofddeksel gebruikt.

Verbijstering aan tafel. Spreker wordt door wetenschaps- en techniekcommunicatiebevorderaars eigenlijk maar half geloofd. Vooruitgang *geen* autonoom, wetmatig mechanisme? Hmmm. Sociale factoren voor de Vooruitgang? Hmmm hmmm. Ter verdediging moet spreker beloven Verharts samenvatting maar eens op te sturen. De vraag waar ik zelf mee blijf zitten is natuurlijk: steken wij alfa's ons licht nou echt zo onder de korenmaat, of hebben we een nieuwe doelgroep ontdekt? Ik ben geneigd het laatste te denken. Er zijn grote groepen redelijk verstandige mensen die waarachtig menen dat het vroeger stevast koud en somber was, vol berenvellen en nare ziektes, zo van met z'n tienden in een plaggenhut waar de regen pardoes door het dak naar binnen kwam, en de mensen ruim voor hun puberteit van pure akeligheid stierven. We hebben potjandrie nog een hoop te doen. Misschien wel archeologie in het eindexamenpakket opnemen. Brrr.

Tijkijken

Een week voor de waterscheiding van 11 september verscheen een paginagrote advertentie in de Nederlandse dagbladen: "Wat is úw ideale televisieavond?" Ik zat met de krant in een wat vertraagde trein, dus ach waarom niet es bekeken wat Hilversum dacht dat ons zou plezieren. Beetje tegen de tv trappen is nooit weg. Dinsdag 2 oktober zou een avond lang "onze" keuze worden uitgezonden. Nou is knorrigheid aan mij wel besteed, dus fluks het fileermes gepakt, gewet en in de aanslag. Verdeeld over acht categorieën bood de advertentie 341 titels van publieke televisieprogramma's uit de laatste halve eeuw, opdat u en ik onze keuze aangestreept op het antwoordformulier ongefrankeerd konden insturen. Een mooie prijsvraag met acht meerkeuzetoetsjes ("In welk programma bood Vader Abraham aan zijn baard af te scheren?") moest ons extra lekker maken.

Weet u wat een *killer application* is? Dat is een toepassing van een product die niemand had vermoed maar die het opeens tot een daverend succes maakt. Zoals pornofilmpjes voor het commerciële succes van de videorecorder zorgden en zoals de *spread sheet* de zakelijke PC binnen een paar jaar in ieders kantoor bracht. Ook een halve eeuw publieke TV heeft een *killer application*. De gemiddeld 2,8 miljoen TV2-kijkers op de avond van 2de oktober tikten een marktaandeel af van 54 procent - dik twee keer zoveel als normaal. Ze keken waarschijnlijk, en dat is hier de *killer application*, niet zozeer naar steengoeie programma's, dat lijkt me toch werkelijk heel sterk, als wel naar hun eigen geschiedenis. Althans dat hoorde ik de volgende dag links en rechts: "weet je nog wel?". Heel Nederland weer eens aan de buis, genietend van gisteren. Geen verrekijk maar vroegerkijk - *retrovisie* in plaats van *televisie*. De pionier van de Nederlandse televisie Erik de Vries wees daar jaren geleden al op.

Hoe zat het met archeologie op de buis? Dit is uiteindelijk een stukje voor een archeologisch magazine en archeologie op tv, dat is bijna dubbel op. Welnu, dat viel mee. Van de 341 programma's hadden er wel twee een archeologisch onderwerp. En wel een Klokhuis-afl levering uit maart 1998 over de reconstructie van het mummiemeisje Sensaos en een mij verder onbekend programma "Graven naar het verleden". Mijn trouwe internetzoekmachine Ixquick vond het binnen een seconde op de tweedehandsboekenwebsite van ene Zolderman te Houwerzijl (hè?) als een BRT/Teleac-serie uit 1972. Verrassend genoeg onder de categorie "natuur, flora en fauna" (maar daarvoor zit je ook te Houwerzijl). "Sensaos" stond in de krantenadvertentie onder jeugd, "Graven" onder nieuws en informatie. Archeologie is, zo zullen onze Hilversumse vrienden gemeend hebben, voor jongeren en heeft actualiteitswaarde. Ook na 11 september zal dat wel zo blijven, want "gisteren" is opeens een stuk nostalgischer geworden.

En mijn fileermes? De trage trein bood me alle tijd om hem met chirurgische precisie te gebruiken. Ik onderzocht de 341 niet op wat ik mij als het leukste programmaatje herinnerde, maar van welk programma ik überhaupt ooit had gehoord. En ja, al strepend kwam ik tot een score van 19 procent: ik kende maar één op de vijf titels. Lekker niks, die tv! Maar de acht quizvragen had ik allemaal goed.

Het graf van de democratie

Vanuit het noordwesten naderde je het klassieke Athene door het lommerrijke en koele dal van de beek de Eridanos. Je kwam de stad binnen door een grote begraafplaats die, naar de pottenbakkerswijk *Kerameis* daar vlak achter, de Kerameikos heette. Ons woord 'keramiek' herinnert er nog aan.

Op de Kerameikos vond je niet alleen privé-graven, daar stond ook het *demosion sema*, het publieke grafmonument van de stad. Soort monument op de Dam. Wie in een oorlog omkwam, kon hier een staatsbegrafenis krijgen. Dat overkwam de gevallenen in de Peloponnesische Oorlog (431-404 v.Chr.). Die oorlog ontvlamde toen de stad Athene zijn oude bondgenoten naar hun smaak te autoritair was gaan behandelen, en zou het einde betekenen van zowel de rivalen Athene en Sparta als van het experiment van de democratie.

De eerste schermutselingen tussen de ruziënde steden in de Peloponnesische Oorlog vonden plaats in 431 v.Chr. De Atheense bevelhebber, generaal Perikles, hield kort daarop bij dit *demosion sema* een lijkrede voor de zojuist gesneuvelde soldaten. Die rede werd in een vrij geïnterpreteerde vorm opgetekend door de geschiedschrijver Thucydides en is wereldberoemd geworden. Het was een soort *I had a dream*-toespraak van Martin Luther King. Perikles spreekt er gedreven over het gevecht tussen democratie (“een staatsvorm in handen van velen, niet van enkelen”) en tirannie, over de idealen van rechtsgelijkheid (“onze wetten verzekeren gelijk recht aan allen”) en over publiek gezag door verdienste, niet door afkomst of rijkdom (“armoede is voor wie de staat tot nut kan zijn geen beletsel, hoe gering zijn aanzien ook is”). Ook roemt hij de stad Athene als 'leerschool van Hellas', qua cultuur, plezier en krijgsmanskunst. Als impliciet maar niet minder scherp commentaar op deze indrukwekkende woorden, die tot in onze dagen zouden weergalmen, laat Thucydides naadloos daarop een beschrijving van de pest volgen, die een gruwelijke slachting onder de Atheense bevolking zou aanrichten. Zo van “God straft snel”. Het liep immers niet goed af met Athene, en al helemaal niet met de democratie.

Op een onbewoond eiland

Bush heeft mijn waarschuwing, in het vorige *AM*-nummer, voor de hybride die het *Land of the Free* begaat niet ter harte genomen. Ik kijk dus maar uit naar een onbewoond eiland om de smartelijke tijden uit te zingen. Welke boeken mee te nemen? Een *Archeologisch Magazine*-scribent past een deels archeologische keuze.

Allereerst *Ada* van Vladimir Nabokov. De langdradigste en onbegrijpelijkste roman van deze zelfbenoemde paus van de Angelsaksische literatuur. Maar wat een wonder! Af en toe gaat er *tussen* de woorden een deur op een kier. Opeens is er eenglimp van muziek en licht, van een vijfde dimensie, een transsubstantiatie die kunst tot Kunst maakt. Daar ben ik mijn leven lang naar op zoek: de mystieke ontsluiting van iets achter de platte werkelijkheid - woorden, beelden, geluiden. Ten tweede Nicolaas Matsiers *Gesloten huis*. Bij het opruimen van de inboedel van zijn net overleden moeder verglijdt de hoofdpersoon in een Proustiaanse herinneringsstroom, in beweging gezet door de lijfelijke confrontatie met de nederige gebruiksvoorwerpen uit zijn jeugd. Vertedering, herinnering en verlangen. Dan realiseert hij zich wat hij had weggedrukt: een groot verdriet. Daar gaat het boek niet *over*, dat *is* het boek. Moet iedereen lezen die zich met materiële cultuur bezighoudt. De dingen zijn niet wat ze lijken, het zijn vooral dragers van betekenissen, die jou vormen. Als tegenwicht gaat dan ook *Du und ich* van Martin Buber mee. Die preekte in de jaren twintig van de vorige eeuw fel tegen het objectiveren van menselijke relaties. Wat "ik" met "een ding" heb is wezenlijk anders dan wat "ik" met "jou" heb. In intermenselijke verhoudingen verander je, noodwendig, noodlottig en noodzakelijk. Althans, als het goed is. Dat was het volgens Buber in zijn eigen tijd al niet meer, en het vergt een herculische inspanning je aan de verleiding van de *Verdinglichung* te onttrekken. Groot succes in de jaren zestig en nu "actueler dan ooit". Alweer een boek dat niet zozeer ergens over gaat als wel doet wat het zegt. Een wonder. Geen makkelijke lectuur, maar allicht kom je er de nare jaren mee door. Ik neem natuurlijk H. Kitto's *The Greeks* mee. Een bescheiden Penguin van een halve eeuw oud, maar alle redenen waarom de klassieke beschaving Klassiek is staan er onbeschaamd. Nog zo'n boek (Kitto schuwt de antieke retorica niet) dat doet wat het zegt. Tot slot, de koffer is klein: Douglas Hofstatter, Amerikaans wetenschapsjournalist, schreef 20 jaar geleden *Escher Gödel Bach - An Eternal Golden Braid*, over kunstmatige intelligentie, antieke mythen, seriële muziek, cybernetica, preludes van Chopin en fuga's van Bach. Wilde bewijzen dat computers niet kunnen denken. Tot dusverre heeft hij gelijk. Er moet immers een betekenisgever aan de werkelijkheid worden toegevoegd om de werkelijkheid werkelijk te laten zijn.

Wat ze gemeen is natuurlijk de relatie tussen de mens, de dingen, de ander en esthetiek. Heel klassiek archeologisch, zou ik menen. En op dat eiland, op de vlucht voor geallieerd geweld, zit ik toch maar lekker voor de helft Amerikaanse schrijvers te lezen.

Kijkdozen

Attische vazen zijn wel de mooiste voorwerpen uit de Oudheid die we hebben, behalve misschien het ingelegde gouden doodsmasker van Tutanchamon. Ik leg het altijd zo uit. Dankzij het vakmanschap van de antieke pottenbakkers, gecombineerd met precieze oudhistorische gegevens (stichtingsjaren van kolonies!) én modern connaisseurschap (“omgeving Leiden Schilder”), kunnen we nu tot op zo’n vijf jaar nauwkeurig de beschilderde potten en pannen van de Atheners uit de Archaische en Klassieke periodes (600-400 v.Chr.) dateren. De vorm- en stijlvastheid van dat aardewerk is bovendien zo enorm dat zelfs een scherfje ter grootte van een duimnagel nog te determineren is. En omdat Atheense vazen over de gehele toenmalige wereld populair waren, vinden we werkelijk overal wel van deze “gidsfossielen” terug. Vanwege hun goede dateerbaarheid leveren ze de belangrijkste aanknopingspunten voor de geschiedenis van het gehele Middellandse Zeegebied in die periode, waar je ook bent.

Maar er is meer. Met hun pionierswerk in teken- en schildertechniek, zo gaat het verhaal, gelden de Atheense vaasschilders ook als de leermeesters van de Westerse figuratieve kunst. Ze waren immers de eersten die menselijke figuren “realistisch” afbeeldden. Topkunst op vazen, die de schilders nota bene, heel zelfbewust nog signeerden ook: Euphronios en Epiktetus, of de anonieme Berlijn Schilder. Strakke sexy vormen, poseleindunne wanden die aangetikt klinken als metaal, en geschilderde panelen waarin goden en mensen als in een droomlandschap rondwaren, want al het overbodige is weggelaten. En als je goed kijkt zie je zelfs de schilderkunst zo ongeveer waar je bij staat uitgevonden worden. Van uitgespaarde silhouetkening met inkrassing voor het binnenwerk (“zwartfigurig”) naar uitgespaarde, egaal zwarte achtergrond met rossig-rode figuren, de details met een haarlijn ingevuld (“roodfigurig”). Eerst zo’n beetje naast elkaar optredende wajangpoppen in een tweedimensioneel schaduwspel, dan als achter en over elkaar heen geplaatste acteurs op een minipodium met steeds meer diepte, draaiingen, verkortingen en andere diepte-illusies. Totdat de schilders lijken te beseffen dat het paneeltje bijna een soort raam op een achterliggende, 3D-werkelijkheid is, met bergen, bomen, landschapjes en bouwwerken. Dan, na 250 jaar, houdt het abrupt op. Wow.

Maar er is nóg meer - maar nu met bananenschil. De taferelen in die droomlandschappen, die steeds voller worden, zien de mensen vaak aan voor snapshots van het dagelijks leven uit de Oudheid. Kijk, zó ging je onder de douche, en zó zag een antieke tafel eruit. Mannen liepen naakt, vrouwen droegen kuise lappen. Een instinker van jewelste. De “Staalmeesters” is geen directe bron voor 17de-eeuwse Hollandse interieurs, Jane Austen niet voor 18de-eeuwse zeden, en “Pantzerkreuzer Potemkin” niet voor de vroeg 20ste-eeuwse militaire geschiedenis. En de foto’s van Man Ray niet voor moderne damesmode. Althans in principe.

Les? Schilderingen op vazen, hoe mooi en chique ook, zijn een medium - niet meer en niet minder. Hollandse meesters ook. Literatuur ook. En film. En fotografie. Met Marshall - *the medium is the message* - McLuhan denk ik dat ze in de eerste plaats over zichzelf gaan. En dat hun “betekenis” hoogstens contextueel is, en, o jé jawel, dat je die intertextueel zou moeten reconstrueren. Dat neemt niet weg dat ze wel heel erg mooi kunnen zijn.

Hokjes

Vroeger, voor 11 september, was de wereld nog overzichtelijk. Dit was dit en dat was dat. Een week voor de waterscheiding verscheen een paginagrote advertentie in alle dagbladen: “Wat is úw ideale televisieavond?” Ik zat in een wat vertraagde trein, dus ach waarom niet es bekeken wat Hilversum dacht dat ons zou plezieren. Dinsdag 2 oktober zou een avond lang “onze” keuze worden uitgezonden. Nou ben ik een knorrige oudere jongere aan het worden, ik heb dat wel eerder gemeld, dus fluks het fileermes gepakt, gewet en in de aanslag. Verdeeld over acht categorieën bood de advertentie 341 titels van publieke televisieprogramma's uit de laatste halve eeuw, opdat u en ik onze keuze aangestreept op het antwoordformulier ongefrankeerd konden insturen. Een mooie prijsvraag met acht meerkeuzetoetsjes (“In welk programma bood Vader Abraham aan zijn baard af te scheren?”) moest ons extra lekker maken.

Weet u wat een *killer application* is? De toepassing van een product die niemand had vermoed maar die het opeens tot een daverend succes maakt. Zoals pornofilmpjes voor de videorecorder en de *spread sheet* voor de zakelijke PC. Ook 50 jaar publieke TV heeft een *killer application*. De gemiddeld 2,8 miljoen TV2-kijkers op de avond van 2de oktober tikten een marktaandeel af van 54 procent - tegen normaal dik onder de 20. Ze keken waarschijnlijk, en dat is de *killer app*, niet zozeer naar steengoeie programma's, dat lijkt me toch werkelijk heel sterk, als wel naar hun eigen geschiedenis. Althans dat hoorde ik de volgende dag links en rechts. Heel Nederland weer eens aan de buis, genietend van gisteren. Geen verreijk maar vroegerkijk - *retrovisie* in plaats van *televisie*. De pionier (in eigen woorden “uitvinder”) van de Nederlandse televisie Erik de Vries puntte dat jaren geleden al uit.

Hoe zat het met archeologie op de buis? Dit is uiteindelijk een stukje voor een archeologisch magazine. Bij de 341 waren dat er wel twee, dat viel nog mee. En wel de Klokhuis-aflevering uit maart 1998 over de reconstructie van het mummie-meisje Sensaos en een mij onbekend programma “Graven naar het verleden”. Mijn lieve internetzoekmachine Ixquick vond het binnen een seconde op de tweedehandsboekenwebsite van Zolderman te Houwerzijl (hoe verzin je 't) als een BRT/Teleac-productie uit 1972. Verrassend genoeg onder de categorie “natuur, flora en fauna”, maar daarvoor zit je ook te Houwerzijl. “Sensaos” stond in de krant onder jeugd, “Graven” onder nieuws en informatie. Archeologie is voor jongeren en heeft actualiteitswaarde. Ook na 11 september zal dat wel zo blijven, want “gisteren” is opeens een stuk nostalgischer geworden. En mijn fileermes? De trage trein bood me alle tijd om te meten hoe grachtengorderlijk ik wel was geworden. Niet wat ik het leukste programmaatje vond, maar van welk programma ik *überhaupt* ooit had gehoord. En ja, al strepend kwam ik tot een score van 19 procent: ik kende maar één op de vijf titels. Lekker niks, die tv! Maar de acht quizvragen had ik allemaal goed.

Brain dead

Goede vrienden moeten je behoeden voor vreselijke dingen. Daar zijn ze voor. Dus je waarschuwen als je je belachelijk maakt. Tegen je zeggen dat lang haar eigenlijk niet meer kan, voordat de bakker op de hoek je een overjarige hippie noemt. Of een oorringetje. Veel belangrijker is natuurlijk het sluipende gedrag, ooit als effectieve remedie tegen iets naars ontwikkeld, maar nog lang in je systeem naijlend wanneer de oorzaak al lang weg is. Het gevoel in je benen na het schaatsen, net nadat je je Noren afdeed. Dan loop je nog even alsof je ze nog aanhebt. Zeebenen. Als je er last van krijgt is het een neurose, heb ik me laten vertellen. Ik vraag collega's nog steeds me vooral een seintje te geven mocht er opeens haar van een halve meter uit mijn neus groeien.

Het kan ook onverwacht. Ik was meer dan een decennium aan een jaarlijkse opgraving in Italië verbonden, elk zomer, zelfde plaats, zelfde routines. Beetje slaperig, maar een perfecte afwisseling op het studieuze leven in de Randstad. Kom je nog eens buiten. Aan tekenaars hadden we wisselende professionals, vrij ongesorteerd. Daaronder ooit een allerleukste nieuwe assistent voor wie ik op slag viel, en dat heeft alles met het onderwerp te maken.

Wat gebeurt? Die werpt zich ijverig op het lastige metier van het tekenen van vondsten, als nieuwkomer, maar ongehoord getalenteerd. Onder supervisie van een ervaren en in de archeologie diep geverseerde oude rot. Na een paar weken tref ik hem tijdens een pauze nurks en weerbarstig aan. Zegt hij: “Niet te geloven wat jullie archeologen doen. Jullie graven als gekken, schrijven vuistdikke rapporten alsof het niets is, maar die vondsten: alles wordt getekend, tienduizenden scherven, het kost handenvol geld en mij de tijd van mijn leven, maar jullie doen er he-le-maal niks mee. Deze wereld maakt mij hersendood voor mijn tijd. Jullie bekijken het maar.”

Had iemand verzuimd ons te melden dat we haar van een halve meter uit onze mooie gebruide opgraversneuzen hadden groeien? Hm, neen. Al die tekeningen, rapporten en schandere observaties worden echt wel een keer gebruikt. Misschien niet allemaal, maar grotendeels toch wel. En wellicht na een strenge selectie, helemaal aan het einde of zelfs ver na de opgraving, want pas dan kun je een totaaloverzicht maken en bepalen wat wel en wat niet van belang is. Door al tijdens de opgraving zelf met de uitwerking te beginnen bespaar je je een hoop organisatorisch gedoe achteraf. Aan de andere kant: mijn droomprins had ook wel weer gelijk. We doen als archeologen misschien wel alsof we een deftige natuurwetenschappelijke discipline zijn, waar de feiten de feiten zijn die ten koste van alles gerespecteerd moeten worden, maar in de dagelijkse praktijk werkt dat van geen kanten. Wat onder het werken creatief door je hoofd spookt aan historische beelden, verbanden en accenten, heeft weinig te maken met de stortvloed aan domme materiële dingen die je ziet, meet en tekent. Eigenlijk zijn die feitelijk dingen niet meer dan de humuslaag voor inzichten en begrip, en gebruik je die “positivistische gegevens” hoogstens ter staving en als controle. Maar leg dat maar eens uit aan een getalenteerde en aanminnige jongeman, net nadat die jouw vak in een klap en welgemeend de grond in heeft geboord.

Dilemma

Toen ik mijn proefschrift voorbereidde, twintig jaar geleden, zat ik ooit voor een vreselijk dilemma. De dissertatie ging over zoiets onnozels als terracotta dakpannen. Meer in het bijzonder over de in de Griekse en vooral Etruskische wereld kortstondig populaire figuratieve afsluitplaatjes aan de onderkant daarvan: *antefixen*. Met een recalcitrante vreugde riep ik mij uit tot eerste en enige antefixoloog ter wereld. Met de indruk die dat maakte viel het wel mee, maar de jonge wetenschapper vond dat hij zich een zekere houding moest geven. Sindsdien ben ik welgeteld drie keer spontaan van buiten op mijn specialisme benaderd. Een keer door een allervriendelijkste Belgische hoogleraar. Wilde ik niet alle dakpannen uit zijn jarenlange opgraving van een Romeins garnizoensfort op een eenzame, winderige berg in Zuid Italië publiceren? Niet gedaan. Wel beste vrienden gebleven. De tweede keer was het een eveneens allerliefste oud-directeur van een inmiddels opgeheven dakpannenfabriek. Of ik wat stukjes over het ontstaan van dakpannen in de wereldgeschiedenis voor zijn brancheblad wilde schrijven. Tuurlijk. De derde keer een chique Roosendaalse chirurg. Had zojuist op kunstbeurs van nette handelaar voor slechts tachtigduizend Zwitserse franken prachtantefix op de kop weten te tikken. Met certificaat. Of ik er iets over kon zeggen. Fotootje erbij. Mwah, waarom niet, wel eerst in het echt zien natuurlijk. Het ding lag op een zijden kussen in de kelder van een nabijzijnd, keurig museum. Met een geleerde Frau Kollegin wezen kijken. Grote antefix, bijna een meter hoog. Na jarenlange omgang met die dingen, die toch al gauw zo'n 25 kg wegen, wilden we het voorzichtig optillen, want achterkanten, die toch niemand interesseren, zijn erg informatief. Zou ten bewijze daarvan in mijn proefschrift ook pagina's gefotografeerde achterkanten publiceren. Na een seconde braken we in lachen uit. Chirurg had zich laten beetnemen! Ding woog niks! Geverfd gips! Ha ha.

Het dilemma is natuurlijk dat je als gewetensvol wetenschapper jaren van je leven in het uitzoeken van iets heel basaals steekt. Een klasse vazen, gebruikssporen op aardewerk, antieke dakpannen en hun versieringen. Niet, in mijn geval, uit tomeloze hartstocht voor het genre - dat kan altijd nog - maar omdat iets eenvoudig op je weg komt. Intellectuele nieuwsgierigheid met, in mijn geval, misschien een vleugje opportunisme. Als er geen club van dynamische lieden omheen had gehangen, of op enige avontuurlijke Mediterrane jaren in het verschiep, dan was het vast iets anders geworden. Maar je bent niet alleen op de wereld. Door je wetenschappelijke werk bouw je ongewild enige - ik zei het al - unieke expertise op, die ook voor derden interessant is. Voor nette Roosendaalse chirurgen, bijvoorbeeld. Hoe ga je daar nu mee om? Als promovendus leef je zo'n beetje in de bijstand. In de kringen waarin de spin offs van je werk waarde hebben wil er nog wel eens gebulkt worden van de poen. En het is zeker dat jij daar niets van ziet. En ook dat dankzij jouw werk de mogelijkheden om er nog meer poen uit te slaan alleen maar toenemen. "Kijk, dit is Knoop Type IIB. Toch wel heel zeldzaam" Of ben ik nou gewoon heel dom?

Bloot

Het voordeel van zuidelijk Europa is dat de - r.k.- kerken er vrijwel altijd open zijn. Koel in de zomerhitte, en altijd de moeite waard wegens architectuur en Onverwachte Kunstwerken. Zien we er een geopende kerkdeur, dan is het altijd direct: hup, naar binnen! Hier kom je vast nooit meer, en je weet maar nooit. Het nadeel is dat men er scherpere maatstaven over gepastheid en zedelijkheid hanteert. Dames niet met ontblote schouders, heren niet in korte broek naar binnen, graag. En het overkwam ons laatst te Venetië dat zelfs de benen van een aantrekkelijke Venezolaanse in ons gezelschap de religieuze koddebeiers te bloot waren voor toegang tot de San Marco-basiliek. Als stijve noordelingen wil je daar nog wel begrip voor hebben. Maar de kathedraal van Lille maakt het een tikje bonter. Bij de ingang laat het bord met iconen er geen twijfel over bestaan wat gepast is en wat niet. Niet storen tijdens de dienst, niet gillen, geen foto's en al helemaal geen flitslicht. Dress code: ook de heren de armen graag bedekt, maar het hoofd juist weer onbedekt ("pet af!"), en de handen graag uit de zakken, ja? Daar keken we van op. Het gaat dus over respect, niet alleen over aanstootgevendheid, wereldse lusten en wulpse verleiding. Nu is het erg makkelijk om als ex-gereformeerde te schamperen over de bigotterie van zuidelijk Europa - dat kennelijk noordelijker begint dan je denkt. Zou de Schepper zich werkelijk aan onbedekte armen en blote benen storen? Schrikken van het vlees Zijner schepselen? We dachten van niet, maar willen mits niet te gek graag de geloofsbeleving en gevoeligheid van de actuele geloven respecteren. 's Lands wijs 's lands eer, riep onze moeder ons vroeger al toe bij het naderen van Wuustwezel. Maar nou komt-ie. We zagen in Italië ook al bij de entree van een archeologisch monument zo'n r.k.-iconenbordje met gedrageregels en blootverbod. Ook bij dit Etruskisch-Romeinse heiligdom verplicht zedelijke aankleding: geen blote damesarmen s.v.p. (de korte herenbroeken ontbraken). Hoe kan dat nou? Primo: de goden van de oude wereld hebben afgedaan, dat valt niet te ontkennen, dus de vraag naar mogelijk kwetsen van de voormalig Allerhoogsten is hier niet aan de orde. Secundo: ondanks een hoog gektegehalte van de moderne tijd zijn er geen aanhangers meer van de oude godsdiensten, en zeker niet bij de verlichte Italiaanse overheid, de eigenaar en beheerder van al het oude en eerbiedwaardige aldaar. Dus de opdracht van zedelijke ingetogenheid kan bezwaarlijk voortkomen uit respect jegens de gemeenschap van actuele gelovigen. Afgezien van enige moderne druïden is zo'n gemeenschap er namelijk niet. Al discussiërend zagen wij twee alternatieve verklaringen. Ofwel de Etrusken en Romeinen zijn aan deze tijd zo wezensvreemd geworden, dat er symbolen nodig zijn om ze überhaupt te herkennen. De meest voor de hand liggende symbolen van Het Andere zijn dan de zedelijke verbodsisconen van de r.k.-kerkgebouwen. Ofwel er steekt helemaal niks achter - de plaatselijke bordenmaker had gewoon nog enige stuks kerkbordjes over.

Claus

Op de deadline voor dit stukje werd prins Claus te Delft ten grave gedragen. Een mooiere aanleiding kan men zich niet denken.

In de vroege zomer van 1985 legde het koninklijk paar een staatsbezoek aan Italië af. Het zou dan ook even het Nederlands Instituut in Rome aandoen. De tien personeelsleden en de twintig studenten en onderzoekers waren al weken in de opperste staat van paraatheid. Zelfs het loederige plaveisel van het achterafstraatje waar het Instituut al 80 jaar jaar aan lag, midden in de Villa Borghese, werd daags voor de koninklijke visite pardoës hersteld. De Nederlandse opgravingen in Satricum waren nog jong en hip, en majesteit had aangegeven daar wel wat van te willen zien. Een bezoek aan de opgravingen zelf zat er niet in, en afdalen in de kelders van het naburige Villa Giulia Museum evenmin - te riskant, had de beveiliging geroepen. Dan maar een kleine tentoonstelling van vondsten in de bibliotheek van het Instituut. En of ik de hoge gasten maar een archeologisch exposé wilde geven. Aldus geschiedde.

De opmaat was memorabel. Koningin, gemaal, hofentourage en ministers hadden ruim (Romeins!) geluncht op de top van Pincio, de stadsheuvel die vanuit de Villa Borghese uitkijkt over het grote Piazza del Popolo. Majesteit zag wel wat in een stevige Hollandse wandeling en zette de pas erin. Een kleine kilometer lopen. Bij het Instituut streek er gedurende een kwartier een rafelige, in V-formatie voortrennende troep ongeregeld neer. Zij kwiek en vrijwel alleen voorop, de legeretros van eigen dignitarissen en Italiaanse ministers er hijgend en strompelend in ganzenpas er achteraan, duidelijk niet allen even gecharmeerd van deze ambulante uitbuikexercitie.

Het gezelschap deelde zich op de trappen van het Instituut in tweeën. Het bescheiden interieur liet grotere groepen slecht toe. De ene helft onder leiding van majesteit, de andere bij prins gemaal.

De uitleg en het gesprek over de Satricum-vondsten met de eerste groep waren geen probleem. Majesteit was als altijd goed geïnformeerd, met actieve belangstelling voor archeologie, en lette goed op de tijd. We hadden zo'n 15 minuten. De tweede groep was lastiger. Claus kwam wat moeilijk op gang. Zagen wij iets van wat toen bij geruchte in de kranten als een nerveuze aandoening was genoteerd? Maar hij veerde op toen ik mijn troefkaart uit de mouw haalde, dat je wel vragen kon stellen bij de aanwezigheid van Nederlandse archeologen in Italië. Niet negatief of superkritisch, maar in een verantwoordende zin. Daar had hij een mening over, en die wilde hij ons zeker niet onthouden. Wat die mening precies was ben ik vergeten, maar het prinselijk ontwaken staat me levendig bij. Hij maakte er een relevant maatschappelijk onderwerp van, in het verlengde van ontwikkelingssamenwerking, met een visie op de plaats van Nederlandse onderzoekers in buitenland, en wel een plaats op basis van volstreekte gelijkwaardigheid. De tijd werd vergeten, we waren zo een half uur verder. Majesteit, op de klok, kwam daarop binnen en onderbrak ons discreet. "We moeten weer verder".

Help!

Telefoonbundels, beltonen, gourmetten, runners, Lingo, Big Everything, spoilers, ex porn stars, X-cubes, instant messaging, airmiles, supporters, 4WD's, i-mode, optieregelingen. De fantasie kent geen grenzen in onze *brave new world*, en tegelijkertijd vraag jij je af of jijzelf nog wel in deze tijd past! Nu de wereld een dorp is geworden, jouw bureaus uit het Rifgebergte komen en daar helemaal niet mee zitten, en we allemaal overal met dezelfde beelden worden gebombardeerd, hoe moet jij dan met het verleden omgaan? Met welk verleden eigenlijk? En waarom eigenlijk?

Die vragen moeten de makers van de Teleac-serie Op het spoor van de Romeinen tot gekmakens toe getergd hebben. Laat ons leuk doen!, schalde het op de redactie burelen. Een juffrouw - Ivette - op een antiekerige babyblauwe scooter langs de Romeinse liemus (bedoelt ze *limes*?) laten knorren, dat is pas hip. En gaat het over moeilijke dingen? Deze laten we dus gewoon zien! Eigenlijk heel makkuluk. Gewoon historisch beeldmateriaal freezezen en over het scherm jagen, vooral de rechten niet vergeten, dus een lopende newsbar eronder, dan kan niemand bezwaar maken. Maar niet te lang, want de mensen zappen zo weg! En die Ivette gewoon een kopie van een puitenner (he?) kaart in de hand geven, en leuke interviewtjes met zo'n archeoloog of een historicus van Nijmegen tot aan Katwijk aan Zee, deze lopen daar gewoon in het wild rond en zij zeggen vast de moeilijke dingen wel, dan hoeven wij deze niet te doen want oei dat is wel erg lastig. En weet je wat? In het voorjaar en de vroege zomer opnemen, dan ziet het er ook nog wat uit ook, met bloeiende Betuwebomen en de zon die in het water schijnt. Swingend muziekje voor de tussenstukjes, en voila we hebben een sexy 10-delig programma, en deze kunnen we gewoon lekker voor subsidie van chique fondsen en rijksdiensten voordragen! De werkelijkheid is toch niet te begrijpen, en tv al helemaal niet (Iraki gezien?) dus een informatieve historische tv-serie hoeft dat ook niet. Of deze ook niet te zijn. Of hoe zeg jij dat eigenlijk?

Lieve jongens en meisjes van de tv. Ooit van een concept gehoord? Van een verhaal vertellen in beelden? Van een auctoriaal perspectief (wie zegt wat, en waarom, vanuit welk gezichtspunt?). Dat een historische dimensie aan bewegende beelden toevoegen echt iets meer kost dan af en toe zoef! een snelle beeldinsert? En dat archeologie, het verleden, niet een plekje is waar "ze" toevallig wat anders praatten en wat andere spulletjes hadden, maar werkelijk een andere planeet? Waarom doen alsof archeologie makkelijk en gewoon is? 't Is lastig, het vereist aandacht, enige afstand, en tegelijk persoonlijke betrokkenheid. En het is echt niet voor iedereen, dus moet je niet doen alsof dat wel zo is.

Laat ik nou vlak daarvoor - het was zondagmiddag 13 april - toch net het staartje van de concurrentie gezien hebben. Ook van Teleac/NOT, "Het Nederlandse landschap: 2000 jaar mensenwerk", maar met medewerking van monumentenzorg. Zit die gekke Ivo de Wijs in een bootje op de Maarsseveense plassen naar het laagveen te vissen. Je ziet hem 't doen, er is een plek, een verhaal, een spanning, wat poëzie, langere tussenshots van historisch materiaal, en enige rust voor een tot bezonkenheid uitnodigend onderwerp. Het kan dus wel, je hoeft er niet voor naar die eeuwige BBC. En als iets moeilijk wordt, dan neem je gewoon de tijd om dat, zonder op je hurken te gaan zitten, netjes uit te leggen. Ivo doet dat, Ivette niet.

Kannibalen

We hebben er weer een nieuw broertje bij, of neefje, wie zal het zeggen. Op 12 juni werd bekend dat er in Ethiopië resten van een mensachtige schedel van wel 160.000 jaar oud waren gevonden, en dat die vreselijk op die van de moderne mens leek. Althans, dan volgt altijd een verhaal met tijdsgegochel van tienduizenden of honderdduizenden jaren waar ik meestal even van moet kuchen. Was het nou Homo sapiens of h. sapiens sapiens? Terwijl ik toch echt, zeg maar, m'n mulo wel heb. En nu dan Homo sapiens idaltu. En o je, hoe zat het nou toch? Gelukkig werd ik door de wetenschapsbijlagen van de serieuzere dagbladen al binnen enige dagen bevestigd in mijn onkunde. Het is helemaal niet duidelijk wanneer iets een soort of een ondersoort is (veel te kleine populaties), de heren onderzoekers willen graag met eer, aanzien en veel citaties strijken (o o die ijdelheid), en voor een gewoon mens is de lol er al snel af, behalve dan dat er blijft hangen dat het toch wel allemaal erg ingewikkeld is - de voortreffelijke serie van collega-scribent in dit blad Holleman niet te na gesproken natuurlijk. Maar daar gaat het me even niet om. Veel aardiger dan het nieuwe broertje, of neefje, wie zal het zeggen, was dat aan de "ontdekker", ene Tim White, uit Berkeley, Ca., in de *eerste* berichten op donderdag de 12de nog een staartje hing. Hij beweerde resten van excarnatie, ontvlezing, op de nabijgelegen botten te hebben aangetroffen. En dat moest natuurlijk duiden op kannibalisme. Nou is ook dat nog niet het aardigste - kannibalisme, *so what?* - als wel het feit dat in de *latere* verdieping van het nieuwsfeit, op zaterdag 14 juni, in *NRC Handelsblad* een volle pagina, met geen woord over deze antieke menseneterij werd gerept. Terwijl dat toch een, zacht gezegd, nogal grote controverse in de paleoantropologie is. Is ons wat onthouden? Wellicht iets smakelijks?

Met enig naspeuren is het beerputje snel ontdekt. Een classicus weet immers dat sinds de mens kon schrijven, hij getuigenissen heeft achtergelaten over mensetende burens en verder afgelegen gedochten die alleen al wegens die opvallende culinaire voorkeur buiten de menselijke familie moesten worden gehouden. Zie Odysseus' Cycloop. Romeinen zeiden over de christenen, de christenen over de Turken, en iedereen natuurlijk over de joden, dat ze de onschuldige baby's van hun tegenstander plachten te slachten en op te peuzelen. Een antropoloog weet verder dat werkelijk de allereerste constatering van Columbus' mannen, na hun bekende misbegrepen ontdekking, was dat de Amerikaanse inhemelingen zich liederlijk overgaven aan incest en ... kannibalisme! De naam van de Caribische eilanden schijnt er zelfs van afgeleid te zijn. Alle reden om die beestachtige heidenen daar tot goede katholieken te maken, te vuur en te zwaard.

Maar nu wil het feit dat foute types voortdurend rare dingen roepen nog niet zeggen dat die dingen daarom niet waar zouden zijn. Dat nu leidt qua paleoantropologie tot twee partijen. Degenen die alle zegslieden voor onverbeterlijke leugenaars houden. Ze weten zich gesteund door het onweerlegbare feit dat er tot op heden in de hele wereldgeschiedenis niet een (1) bron kan worden aangevoerd die met eigen ogen heeft gezien dat er een mens regulier werd opgepeuzeld. Ritueel, magisch, uit wraak, als eiwit-suppletie, *whatever*. En aan de andere kant degenen die dermate naarstig op zoek zijn naar bewijzen voor menseneterij ("die verhalen komen toch niet uit de lucht vallen?"), dat ze die ook op heel wonderlijke plaatsen menen te ontwaren. Tim White geldt in die laatste kring als een autoriteit. Hij schreef in 1992 *Prehistoric Cannibalism*, over een Amerikaanse, mensenetende stam uit 1100 AD. Dát werd ons door de krant onthouden. Misschien om de hoofdzaak, de nieuwe h. sapiens idaltu, niet in de schaduw te stellen. Maar toch.

Filistijnen

Zo begin zomer was het jarenlang vaste prik. Journaalbeelden in de komkommertijd van massa's alternativo's, druïden in lange witte jurken en andere wonderlijke new agers, flink op de vuist met politie en ME op en rond Stonehenge. Ter viering van de midzomernacht, wanneer de zon precies door de as van 's werelds beroemdste prehistorische megalietencomplex opkomt. Heidenen tegen christenen, dissidenten tegen de gevestigde orde. Maar sinds enkele jaren hoor je er niks meer over. Was de spirituele beweging overleden? Stonehenge gesloten? Het KD-veldteam nam deze zomer een kijkje.

Waar vroeger een open terrein was op de Salisbury Plain, in de krappe splitsing van twee drukke provinciale wegen, ontdekten wij nu een keurig afgezet gebiedje, met een betaalde parkeerplaats op enige afstand van het monument. Bij aankoop van een entreekaartje krijg je je parkeergeld terug – eerste zeef. Vriendelijke English Heritage-jongens en -meisjes bieden je daarna een gratis zestelige looptelefoon aan – tweede zeef. Via een tunneltje kom je op de site zelf. Er is afgezien van glas- en rookverbodsborden geen enkele tekst te bekennen – derde zeef. De audiotour verwijst naar slechts zeven nummers op het gras tussen de stenen, die alleen vanaf een net aangeharkt grindpaadje te zien zijn – vierde zeef. Bij elk nummer hoor je een aardige toelichting van een minuut of vijf. Naar keuze kun je meer achtergrondinformatie beluisteren. Gevolg: de 700.000 jaarlijkse bezoekers draaien allemaal hetzelfde rondje van drie kwartier, luisteren en kijken aandachtig, blijven op het paadje, kopen nog iets aardigs in het EH-winkeltje en gaan dan tevreden huns weegs. En wat biedt het audio-verhaal dan? Natuurlijk de officiële versie van de geschiedenis en betekenis – voorzover achterhaalbaar – van Stonehenge. Maar daarnaast ook ruimte voor alternatieve visies, en wel zo getoonzet dat niemand er aanstoot aan kan nemen. De vermeende relatie met de Keltische druïden, bijvoorbeeld. De enige bron daarvoor is Julius Caesar, toen Stonehenge al twee millennia oud was en flink in puin lag. De audiotour meldt daarover droog dat het niet onmogelijk hoeft te zijn (“we are told”) dat kennis en gebruiken van de Stonehenge-bouwers mondeling van generatie op generatie werden overgeleverd. Of dat het astronomisch gebruik van steencirkels wel overwogen kan worden, maar niet erg waarschijnlijk is aangezien *archeologische* aanwijzingen daarvoor ontbreken. Dat vond het KD-team erg knap geformuleerd.

Maar er is meer aan de hand. *Crowd control* is maar één aspect. De midzomernachtswende op Salisbury Plain is nog steeds een internationaal eendaags festival, met wel 15.000 bezoekers die er graag de ochtendzon zien opgaan, of in dat licht elkaar paarsgewijs het jawoord wensen te geven. De Britse autoriteiten lossen dat op door het monument dan vrij toegankelijk te maken, de helle verlichting tegen zonsopgang uit te schakelen, de mensen ook buiten het pad te laten lopen maar hen zelf verantwoordelijkheid te geven voor rust en orde, en hen vooral goed te informeren over de kwetsbaarheid van het terrein. Detail: de in pers en beleid gebruikelijke termen *pagans and Philistines* (heidenen en filistijnen) voor de andersdenkende worden sinds enige jaren zorgvuldig vermeden. Gevolg: niets meer aan de hand, geen demonisering meer, en veel aandacht voor “diversiteit” en “identiteitsvormende spiritualiteit”. Jammer voor de komkommerberichtgeving. Goed voor het monument en voor de gemeenschappen die daar bijzondere waarde aan toe kennen, hoe dissident ook.

Gelukkig: wetenschap!

Hoe gaat dat? Je bladert de tv-gids eens wat door, want o schrik als je alleen bij toeval in de laatste vijf minuten van iets vreselijks leuks schiet. Massamedia zijn niet achteloos te gebruiken! Enthousiast omcirkelde het KD-team dus de aankondiging van een Paaseiland-documentaire, op een zondag in september, bij de Belg: “Dankzij moderne technieken kan de wetenschap nu eindelijk ontsluiten wat zich op dit meest afgelegen bewoonde eiland ter wereld voor gruwelijks heeft afgespeeld”. De gezwollen tekst doelde op de ruim 900 reusachtige stenen hoofden, de *moai*, hun mysterieuze betekenis en de onbekende techniek waarmee ze gemaakt werden. En ook op het vrijwel spoorloos verdwijnen van de oorspronkelijke bevolking, de Rapa Nui - zowel Langoren als Kortoren, je gelooft je oren niet. De documentaire ontrolde zich op de bewuste zondagavond als volgt. Dit door de Middelburgse zeevaarder Jacob Roggeveen op 1ste Paasdag 1722 aangevaren eiland was meer dan duizend jaar daarvoor vanuit Polynesië gekoloniseerd. Krap 25 bij 15 kilometer metend, was het destijds een oase vol palmbomen in een zeer lege oceaan. Hun voorouders vereerden de Rapa Nui door middel van grote beelden, tot wel 80 ton zwaar. Voor het transport hadden ze, zo bedachten de moderne geleerden, vast rollende boomstammen gebruikt. Nu groeiden uit de eerste *settlers* geleidelijk aan twee rivaliserende gemeenschappen, de eerder genoemde Lang- en Kortoren, tezamen zo'n 10.000 zielen. Die beconcurrerden elkaar met steeds grotere voorouderbeelden. Maar het hout raakte op, het eiland erodeerde weg, de economie stortte in. Een “vogelpersoon”, wellicht een bemiddelende sjamaan, werd nog ingezet om de buurconflicten ritueel binnen de touwen te houden, maar het was al te laat. De komst van de Europeanen bezegelde het noodlot alleen maar. De burgeroorlog was niet te stuiten, en nu grepen ook besmettelijke ziektes snel om zich heen. In de 19de eeuw tenslotte moest wat er nog aan Rapa Nui restte, als slaaf in de Peruaanse mijnen werken - met maar 15 overlevenden. Einde verhaal. En de wetenschap dan? Die heeft nu dus experimenteel aangetoond dat de stenen werden verplaatst door middel van rollende boomstammen. En dat sporen aan inlandse skeletten op kannibalisme wezen. Brrrr! De wijze les, heel impliciet: hoed u voor achterlijk religieus fanatisme, burenruzie en veronachtzaming van de ecologische rijkdom, dat leidt tot narigheid en uitsterven.

Maar klopt het ook? Nou zijn wij bij KD erg bèta, en wordt er al kijkend gauw uit het hoofd meegerekend. Grote twijfels. Op 165 vierkante kilometer (driehoekig) eiland kun je in een subtropisch klimaat met meer dan een meter regen per jaar wel een miljoen bomen kwijt. Inspectie van boomedichtheidsonderzoek in het regenwoud van Costa Rica bevestigt dat: 1 boom per 20 meter. Zelfs wanneer de beeldmakerij op Paaseiland maar een half millennium duurde, en dus voor een dubbele kapdruk op het geboomte zorgde, dan nog zette elke generatie (van een halve eeuw) slechts negentig moai neer, waarvoor niet meer dan - zeg - honderd bomen per keer nodig waren: 9000 bomen per generatie. En die kregen in die 500 jaar vast ruim de tijd zich te herstellen. In totaal tastte de beeldhouw- en verplaatswoede vast nooit meer dan een procent van het bosareaal aan. Of *alle* Lang- en Kortoren hakten *al* hun moai op *hetzelfde* moment uit, en gebruikten bij elk transport *minstens* duizend nieuwe bomen. Lijkt ons stug. Hozzo, wetenschap?

IJzer

“U vertelt me maar wat”, besloot de Brabantse boer na de rondleiding die ik in de late jaren zeventig op een nazomerse zondagmiddag had gegeven in het landelijke Bladel, een van de dorpjes in de Zeven Zaligheden, op de arme zandgronden even ten zuiden van Eindhoven. Als goedgebekte student gaf ik voor de plaatselijke bevolking tekst en uitleg bij een tentoonstellinkje dat we in een grote boerderij, die we als uitvalsbasis gebruikten, met behulp van wat kaartmateriaal en archeologische vondsten hadden ingericht. De Vrije Universiteit had in de weilanden vlak buiten het dorp, midden tussen de koeien en het maïs, gedurende de zomermaanden een groot archeologisch onderzoek uitgevoerd, op zoek naar resten van een Romeinse villa en de IJzertijdbewoning daaromheen. We vonden het chique om onze resultaten met de plaatselijke bevolking te delen - wat ik me herinner als nogal links, in die tijd. Aangelokt door de aankondiging in het plaatselijke huis-aan-huisblaadje en het affiche in het café, waren er die zondagmiddag gestaag grotere en kleinere groepjes Bladelaren binnen komen druppelen. Ze wilden wel eens zien wat die stadse mensen met hun grommende graafmachines en metershoge storthopen van zand en aarde in hun weilanden hadden uitgespookt. Men kwam vooral in familie- en gezinsverband, en was op zijn paasbest gekleed. Met enig ontzag liet men zich door mij ontvangen. Dat deed ik met alle egards, probeerde niet al te intellectueel te praten, en me in mijn uitleg te richten op de oudste van de groep. Een van de boeregezinnen, pa met pet, moeder en oudere kinderen beetje bedeesd er half achter, hoorde mijn verhaal stug en zwijgend aan. Tot ik bij een ploegschaar kwam, van smeedijzer. Ik ben even kwijt of die uit de inheemse of Romeinse technologische traditie stamde - dat doet er ook niet zoveel toe. Het ding - zo wist ik - moest in elk geval uit de eeuwen rond het begin van de jaartelling dateren, maar werd door ons archeologen als een niet heel bijzonder stuk beschouwd. Wel door de boer. Want de sceptische stilte werd nu doorbroken met een zeer besliste mededeling dat mijn presentatie op een misverstand moest berusten. “Ik geloof er niets van”, opende hij de aanval. “Mijn grootvader deed zijn werk nog met een harde, eikenhouten ploegpunt, dus dat ijzer kan nooit zo oud zijn”. Zijn wantrouwige ogen zochten de mijne, vrouw en kinderen leken zich iets op te blazen, langzaam vanachter zijn schouders vandaan komend. Ik moest opeens een front trotseren, dat aan kracht won naarmate ik onzekerder werd. Stamelend probeerde ik nog het systeem uit te leggen waarmee wij wetenschappers detailobservaties in een groter geheel plegen te zetten, de logica te bepleiten van samenhangende waarnemingen in bredere interpretatiekaders, het bewonderenswaardige gebouw te schetsen van intern niet strijdige dateringen van artefacten. Maar de Bladelaren hadden een scheur ontdekt, een rookgordijn van moeilijke woorden ontwaard, kortom, het pleit gewonnen. Men verliet tevreden grommend de boerderij en de met de beste bedoelingen samengestelde tentoonstelling, het hoofd schuddend over zoveel gebrek aan gezond verstand van die geleerde dames en heren, en mij geheel ontredderd achterlatend.

Fouten

Een mens maakt wel eens fouten. In juli 1981 was het snoeiheer in Satricum, een uur ten zuiden van Rome. We groeven een Volskisch grafveld uit de 5de eeuw voor Chr. op. Ik was veldleider maar had ook zelf nog een putje, een graf ter grootte van een eenpersoonsbed, één meter diep. Het was iets na de middag, en 40 graden in de schaduw, zelfs met de parasolletjes waaronder de werkten. Tekeningen moest je rechtopstaand maken, anders gutste het zweet over het papier, dat weer omkrult, je ziet niets meer, wat een narigheid. Ik kruip mijn putje in, met tandenborstel en troffel. Op de bodem een twee zandkorreltjes dik spoor van een metalen mes. Pffff. Dat betekent de volgende procedure: opstaan, foto maken, als selectienummer inmeten, in verslag opnemen, restauratieploeg laten komen, vondst zo mogelijk lichten en conserveren. Anderhalf uur werk terwijl ik op het hele veld moet toezien, en dat met die hitte en ook nog eens vlak voor beëindiging van het weekprogramma. Want we werken van zes uur 's morgens tot twee uur 's middags. Ik beoordeel de situatie en besluit van al dat gedoe af te zien. Straks kan ook alleen een aantekening in het veldverslag volstaan, de maten en positie schets ik wel snel in, en wat is zo'n dolk nu helemaal? Scheelt een halve liter zweet en zeeën van tijd. Bovendien, twee zandkorreltjes dik, dat is toch niks? Inderdaad, een veeg van borsteltje en troffeltje en het ding is niet meer. Maar mijn mede-veldleidster is inmiddels geruisloos mijn grafje genaderd. "Wat zijn we hier helemaal aan het doen?". Later bleek dit het enige ijzeren wapen te zijn uit het hele grafveld. Jaren heeft me dat achtervolgd.

Tot ik een keer de volgende berekening maakte. Stel dat je in alle fasen van het archeologisch proces telkens een fout maakt waardoor je zeg tien procent van de informatie verliest. Bij het uitzetten van de opgravingsput vergis je je. Tijdens het afgraven van de bovengrond ga je een decimeter te diep. Bij het opgraven zelf hak je aan het einde van de week een heus ijzeren mes weg. De hond gaat er met een aantekeningenblaadje van door. Bij het afvoeren van vondsten kiepert er wat uit de kist. Onder het wassen breek je wat, en vergeet je een vondstnummer te dupliceren. Het determineren gaat wat slordig. En die doos met echt hele bijzondere vondsten, die je niet op putnummer kunt wegzetten, is twee jaar zoek. Een paar andere afgewerkte kisten trouwens ook.

Reken je nu met een informatieverlies van een tiende in elk stadium, dan heb je aan het eind van de rit nog maar een derde procent over. Zelfs als het maar half zo erg is, dan nog is de oogst minder dan tweederde procent. Erg he? Ja, eeuwig zonde. En ook nee, want de aanname is fout. De informatierijkdom aan het begin is niet 100 procent, maar oneindig. En een derde procent, of tweederde, van oneindig is nog steeds oneindig. Nou ja, heel veel. Maar ik lag er ondanks dit sofisme jaren wakker van.

Tranen

Wat is de overeenkomst tussen een choreografie op een fuga, een pianoconcert, en een tentoonstelling over het Russische landschap? Mijzelf natuurlijk: ik was er bij en raakte ontroerd. Nou moet je de mensen daar niet mee lastig vallen als er verder niets interessants over te melden valt, uw tijd is kostbaar genoeg. Maar eerst de feiten.

In 1994 zag ik een lieve vriendin van me in een choreografie van Johan Greben voor drie dansers op een fuga van Bach, gespeeld door Glenn Gould. Dat het een vriendin betrof is relevant, want ik was niet voorbereid door eden recensie of wat dan ook. In het 7 minuten durende stuk *hoorde* ik niet alleen een fuga, die *zag* ik ook (driestemmig!). Zeldzaam voorbeeld van synesthesie, dat wil zeggen het versmelten der zintuigen. Komt wel vaker voor, zoals bij het voltrekken der liefdesdaad, echter zelden in het theater. Die synesthesie herinnerde me aan de Russische pianiste Bella Davidovich, die ik in 1971 Chopins 2de pianoconcert in het Concertgebouw hoorde uitvoeren, onder dirigent Anton Kerstjens (tsja, die details). Het tweede, langzame deel is een soort oernocturne met orkestbegeleiding, en die begon zich mijn jonge verbijstering als een lichte, kronkelende lijn tegen de binnenkant van mijn oogleden af te tekenen. Hè?

Sindsdien zijn drie decennia vervlogen, en zelden vaker dan eens in de vier of vijf jaar overvalt die versmelting der zintuigen me. Terwijl ik er toch een soort persoonlijke queeste van heb gemaakt. Helaas. Behalve, heel ongezoekt, laatst tijdens een bezoek aan de Russische landschapsschilderijen te het Groninger Museum (tot 18 april, haast u). Die schilderijen zelf zijn heel bijzonder, maar nou ook weer niet wereldschokkend. Tot ik wat langer middenin een van de zalen stilstond. Kregen we nou? Op elke - nogal grote - wand hing een enkel landschap, op alle vier één dus. Maar ik kreeg een kippenvelgevoel dat ik kende van Bella en Johan. Van de vier werkjes hingen de horizons op dezelfde hoogte. De dimensies van de zaal, en de kleur van de achterwanden denk ik nu ook, waren met de schilderijen zo in harmonie, dat zich aan mijn geestesoog een nieuw landschap voltrok, waarop de vier doeken als het ware vensters vormden. Onzin natuurlijk, want zo waren ze nooit bedoeld, ze stamden uit nogal onderscheiden periodes, en vertoonden ook zonder *close reading* grote verschillen. Toch was hier een kunstenaar - in dit geval inrichter Mark Wilson - erin geslaagd bij mij de sensatie van een beeld/ruimte-synesthesie op te wekken die me oprecht naar adem deed snakken.

En wat is dat extra interessante nou? Er wordt alweer lange tijd in de kunst- en cultuurwereld met soms hysterische nadruk gewezen op de noodzaak van educatie. Schoolkinderen moeten klasgewijs richting theater, museum en monument! En archeologie, ook! Dat is goed voor ze! En dat wil maar niet lukken, kennelijk. Ik heb daar wat aarzelingen bij. “Het” gebeurt waarschijnlijk vooral toevallig en spoorloos. Gedurende mijn hele schooltijd ben ik zegge en schrijven één (1) keer naar een museum geweest (en die keer naar het concert, maar dat was met mijn ouders). Het museum betrof Aemstelle, te Amstelveen. Daar toonde men Van Doesburgs, en andere De Stijl-dingen. Inclusief “Manifest”. Vre-se-lijk. Elke zin in kunst, smaak voor het andere, verwondering over het vreemde, werd daar gruwelijk vermoord. Niet te begrijpen kunstklets van onderwijzende zijde, geen enkele context bij mij aanwezig, een in mijn herinnering een totale desinteresse en enthousiasmerend onvermogen van gallerieuitbater. Misschien werd ik daarom wel zo getroffen door Bella's parelende lichtlijnen. En later door Johans nog weer intensere visuele fuga. En door het gewaarworden van een andere dimensie, namelijk die in je kop, waardoor een Russisch landschap dwars door de muren heen zichtbaar wordt. Mocht u daarom ooit tegen educatieve kunst- en cultuurdingen aanlopen: doe uw ogen dicht, en kijk!

PS De vele tegen het vorige stuk protesterende lezers hadden natuurlijk groot gelijk. Met 10 keer een tiende eraf kom je niet op bijna “een derde procent”, maar op bijna “een derde” of “35 procent”. Foutje. Daar ging het stukje nou precies over. (Voor de liefhebbers: “een derde procent” resteert pas pas na 55 keer een tiende fout).

Wrok

Wie deed zijn duit al niet in het erudiete zakje? De rolprent *Troy* mag oogstrelend zijn, maar van verhaal, phalanxen, setting en de liefde tussen Achilles en Patroklos: er deugt niets van. Waar is Hektors wapperende helmkam? Waar Achilles' goddelijke schild? Waar de openingsscène met Apollo die de pest verspreidend in het Griekse legerkamp rond gaat? Waar überhaupt de goden, interveniërend wanneer de stervelingen er niet meer uitkomen? Is de oudheid zozeer onttoverd dat zelfs Ares in de ondertiteling opeens, heel astrologisch, Aries heet?

Vriend en vijand prijzen de sexy Pitt, die ofschoon een tikje te oudere jongere er een mooie Achilles van maakt. Helena is lachwekkend. Te veel Californische highschool. Maar Primaos is weer net goed: de arrogante Peter O'Toole aan het eind van zijn leven tot tragische grijsaard teruggebracht. En de droom-Odyseus van Sean Bean kan op ieders instemming rekenen. Collega-archeologen, tot in de hoogste kringen zal ik maar zeggen, zijn verdeeld. Of ze weigeren dit volksvermaakprul in ogenschouw te nemen, of ze bekennen - wat schroomvallig - dat een en ander hun best wel kon bekoren. Ik hoorde een zeergeleerde klassieke dame zelfs de poses in de tweegevechten prijzen wegens de opmerkelijke beeldecho met dit soort scènes op zwartfigurige Attische vazen.

Hoe vel je eigenlijk een oordeel? Doe mee en stelt u zich enige scherpe vragen. Is de rolprent onderhoudend? (redelijk) Technisch in orde? (prima) Loopt het script? (als een trein) Overtuigt het set design? (aardig, maar Troje lijkt wel wat veel op een metropolis, en die holle gipsen Apollo-beelden die kunnen natuurlijk niet) Niet te gekke anachronismen? (hm, romantische liefde is raar), of zonden tegen de continuïteit? (niet tegengekomen) Deugt de muziek? (prima, ik herinner me er niets van, altijd goed) Personages geloofwaardig? (zie boven: verdeeld) Zit men - vaak - op het puntje van de stoel? (volgens velen het geval) Ging uw hart sneller kloppen? (gemengd: de dames stellen niet zoveel voor, behalve Andromache; de heren meer, met mooi-slappe Paris en veel heerlijke helden - Patroklos voorop).

En werd u ook geraakt? Lastige toetssteen, want erg persoonlijk. Achilles-Pitt wrokt in zijn tent omdat Agamemnon hem zijn overwinningstrofee, het slavinnetje Briseis, afpikte ("Es zien wie hier de baas is"). Zonder *superhero* Achilles verliezen de Grieken op alle fronten. De jonge Patroklos kan dat niet aanzien, trekt Achilles' wapenrusting aan, maar wordt - onherkend - door de Trojaanse Hektor gedood. Achilles ontsteekt in ziedende woede. Hij gaat alleen naar de poort van Troje, en eist, wat heet, krijst om Hektors bloed. Dan volgt in *Troy* een scène die wellicht even beroemd zal worden als de wagenrace in *Ben Hur*: het tweegevecht tussen de tragische Hektor en de kokende Achilles, waarbij die eerste smadelijk sneeft. Nog smadelijker: Achilles bindt diens lijk minachtend achter zijn wagen voor een ererondje rond de stad. Ik was aan mijn stoel genageld.

De arrogante woede van Achilles, die de Grieken noodlottig zou worden. Die spat van het scherm. En daar ging het ook Homerus om. Hoor de openingszin van de *Ilias*: "Zing mij, godin, van de wrok van Peleus' zoon Achilles - verwoestingswrok! die de Grieken ontzaglijk leed bracht - " Daaraan toetse men hervertellingen van Homerus: werkt de wrok?

Van den Ende aan den Amstel

Dure materialen, helemaal van deze tijd en superdeluxe. Roomwitte muren, parket op de vloer, roestvrij stalen details, ramen geblindeerd, glazen strips rond en parket tegen de liftkokerwanden. Dat laatste riep foute nichtencafé's in herinnering uit de jaren '70, met tapijt tegen de muren en aan het plafond. Documentaire tentoonstelling met verbouwingsfoto's in het ruim bemeten café op de parterre. Rondje draaien op de drie verdiepingen van het piepkleine museum, klaar. Op de zolderetage educatieve kinderpret, maar die is 's zondags gesloten.

Een tentoonstelling over goud – Grieks, dat wel – past wonderwel in zo'n bonbonnière. Alleen het roze ontbrak aan de Zandvoort-ambiance. De moeite waard? Jazeker, want wij zagen zelden zo veel, zo mooi en zo hecht samenhangende antieke edelsmeedkunst. Context: het historisch ongeluk, dat de Grieken zelf hun doden namelijk geen kostbaarheden in het graf meegaven, en deze semi-vergriekste Zwarte Zeeërs, of half verinboorlinge Grieken, wel. Maar dat bleef wat onderbelicht. De knipoog die de geschiedenis hier geeft is dubbel opwindend. In Skythenland begroef men in grafheuvels en met bijgiften waar elders plat en kaal het gebruik waren. Ook zie je nu en hier van de verre Krim wat de gemiddelde Griek en Griekin zo'n beetje – vast niet helemaal, daarvoor is het eigenlijk te provinciaal – ook zelf wel aan opsmuk en tralala zullen hebben gedragen, maar wat thuis in het zwarte gat des tijds onherroepelijk verdween. Komt wel vaker voor, bijvoorbeeld in pre-Romeins Etrurië. En het doet mij altijd aan Cuba denken. De lollykleurige jaren '50 Amerikaanse slee toert en toetert er daar nog lustig op los, waar die elders onder de laars der vooruitgang werd geplet en alleen nog op rolprent of in museum te zien is.

En naast die door velen niet opgemerkte knipoog zal ook niet iedereen bemerkt hebben dat het wat drommel materiaal uit een historische context betrof. Dat is immers vrijwel niet uit de zaalteksten op te maken - wel in het handige gratis bezoekersfoldertje. Maar goed dat *Archeologisch Magazine* er is, want de bijdrage van Cees Straus in het vorige nummer maakt veel goed.

Nu zijn bovenstaande drie alinea's wat dun voor een Knoops doorhakstuk, dus ik denk er nog wat op door. Wat bezielt iemand om een tentoonstelling anders dan over moderne kunst in te richten zonder de historische dimensie zichtbaar te maken? Leidt het soms af? Is het te moeilijk? Het beste wat ik kan bedenken is dat de maker de bezoekers aan het zorgvuldig gecomponeerde praline-arrangement in het beeldschoon herschapen oude mannen- en vrouwenhuis aan de Amstel niet met jaartallen wilde lastigvallen. Als je het per se wilt weten kijk je maar in het foldertje. Mijn compagnon, dansend en culinair artiest, tevens niet-Europeaan en al evenmin gehinderd door oud-historische kennis, schatte aldus gevraagd de chronologische context van het Griekse goud ergens in de eerste eeuwen van de jaartelling. Niet gek. Maar over mij als historicus werd toch dra de missionarisgeest vaardig om uit te leggen dat het bijzondere van dit goud toch ook en vooral in de chronologie zit. Het meeste van dit goud komt nou uitgerekend uit de tijd van Solon en Salamis, het begin der democratie, het Parthenon en de bewogen vierde eeuw, van ver voor de protserige Hellenistische periode, laat staan de in beeldtaal en -kwaliteit nog plattere Romeinse tijd.

Maar ik hield m'n mond. Wat zou ik ook? Heeft Van den Ende geen recht op eigen circus?

Optocht

Wat hebben Romeinen en Turken gemeen? Van alles: stichters van grote rijken, bringers van beschaving, op hun best bureaucratische genieën. Het zijn beide ook identiteitsvormende culturele blokken. Modern Europa herleidt graag z'n wezen en karakter op de bijna totale Romeinse aanwezigheid, daar ooit, en vindt omgekeerd in de Turk nou net de finale afwijzing daarvan. In 1529 en 1683 moesten we immers de legers van de Sultan met vereende, pan-Europese (!) krachten van de muren van Wenen afslaan. Vandaar ook de huivering bij velen om Turkije gewoon tot de EU toe te laten. Bij die keuze spelen niet alleen economische, culturele of strategische motieven, maar ook diepgewortelde ideeën over wie "wij" zijn, en dat kan niet zonder een "zij".

Die twee, Romein en Turk, bevonden zich in een opmerkelijk schuitje, daar op de opening van de Olympische Spelen, die wanneer u dit leest gelukkig al lang weer voorbij zijn. Het grote voordeel van dit mega-evenement is dat het na 16 dagen gewoon ook weer over is, zal ik maar zeggen. Tijdens de 3D-openingsceremonie (hoe zullen ze dat in Beijing overtroeven: dat het hele stadion zich langzaam in de lucht verheft, een kwartslag draait en met een zachte plof een stukje verder neerkomt?) kwam een bonte stoet *tableaux vivants* langs. Deels allegorisch, deels historisch. In een eerbiedwaardige traditie herleidde gastheer Griekenland zijn oorsprong en voortreffelijkheid op de mythologische strijd tussen Athena en Poseidon. Athena's olijfboom op de Akropolis, garant voor vrede, voorspoed en wijsheid, was er het resultaat van. Betoverend en krachtig symbool voor de spelen anno nu, zeker. De overgang van mythische naar historische beelden in het defilé was, door de ogen van een archeoloog gezien, niet minder dan boeiend. Ondanks het wel erg effectief stoorzenderende gesproken commentaar van onze Atheense sportcorrespondent, die geen enkel tableau ongebruikt liet om de naam van periode, persoon of genre verkeerd uit te spreken, herkenden we stierspringende Minoërs, helmen van berentanden dragende Mykeners, hoekige Geometrische types, sexy scènes hups! zo van Attische zwart- en roodfigurige schalen, tot en met de korte witte rokjes dragende, "typisch Griekse" ceremoniële soldaatjes van nu. De personages waren natuurlijk niet liederlijk pre-christelijk naakt, maar in kuise, meest marmewit geverfde body stockings gestoken, *waaroverheen* weer lange korte broeken. Pfff. En dat alles in precieze, heel langzaam bewegende tafereeltjes, precies zoals de levende beelden-traditie al vanaf de Oudheid, en later in renaissance en barok tot en met ons eigen Aalsmeers bloemencorso, voor dit theater van de publieke processie voorschrijft. Vleesgeworden afbeeldingen, levende schilderijen, een leerboek-in-een-optocht, voor burger en geleerde.

Maar er waren wel twee hoofdstukken uit de Griekse geschiedenis weggelaten. De Hellenistische periode, verzinnebeeld door een gekke acteur met een Alexander de Grote-leeuwenhelm, ging snel over in de Byzantijnse tijd. Knippen met de ogen. Waar waren de Romeinen? Was Griekenland voor niets zeshonderd jaar artistiek en wetenschappelijk het kloppend hart van de Romeinse wereld geweest? En de laat-Byzantijnse tijd sloot naadloos aan op het vroege vrije Griekenland van na 1821, met z'n koddige witte soldatenrokjes en wattebolletjes op de sloffen. Waar kwamen die vandaan? Toch zeker uit de bijna net zo lange tijd dat Griekenland, Slavische Balkannatie, deel was van het Osmaanse rijk? Je kunt dus ook liegen met optochten, en wat je onwelgevallig is gewoon weglaten. Maar Romein en Turk zullen *bien etonnés* geweest zijn *de se trouver ensemble*.

Loodgieters

Eind september haalde de vaderlandse archeologie weer eens de kranten. Hoogleraar Theuws en SP-senator Van Raak waarschuwden in een ingezonden stuk in *NRC Handelsblad* voor commerciële archeologie. Die zou wetenschappelijk verantwoord opgraven in de weg staan. Want de twee instrumenten, ontwikkeld om de risico's van "commerciële" archeologie te beteugelen, deugen niet. Dat zijn een ambachtelijke kwaliteitsnorm voor de uitvoering van archeologisch veldwerk ("de archeoloog als loodgieter"), en een nationale onderzoeksagenda waarmee je de vragen stuurt die je in veldwerk probeert op te lossen. Met andere woorden: alleen destructief ingrijpen als dat volgens de regels van de kunst gebeurt, én alleen op die plekken waar voor de wetenschap zinvolle informatie te verkrijgen is, waar je dan ook een mooi programma van eisen kunt schrijven.

Nu valt op die instrumenten wel het een en ander af te dingen. Nieuw, onwennig, onvolgroeid en zo. Maar onvolkomenheden opmerken is iets anders dan het hele systeem daarom naar de prullenbak verwijzen.

De verontruste heren gaan voorbij aan de redenen voor de verandering van het archeologische bestel. Tien jaar geleden bleek ons systeem van archeologische monumentenzorg nagenoeg failliet. De opeenstapeling van rollen als waakhond, onderzoeker en uitvoerder van de monumentenwet was voor onze nationale Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te veel. Het proces van ruimtelijke vernieuwing van ons land was er te complex voor, aan behoud van het bodemarchief werd eigenlijk niets meer gedaan, en onderzoek dat wel werd uitgevoerd werd vrijwel niet gepubliceerd. Oplossing: probeer archeologie zo vroeg mogelijk te laten meespelen in het proces van ruimtelijke ordening, én zet druk op degene die voordeel heeft bij het vernietigen van het bodemarchief: "de verstoorder betaalt". De derde overweging die meespeelde was dat het een goede zaak zou zijn om de omgang met ons collectieve geheugen niet centraal, maar zo decentraal mogelijk vorm te geven. Elke gemeente mag van de cultuurhistorische aspecten van haar grondgebied zelf bepalen wat ze belangrijk vindt. En het rijk zal als bestelverantwoordelijke de kaders daarvoor vaststellen. Daar gaat de nieuwe Monumentenwet over, niet over de kwaliteit van wetenschappelijke output.

Dit nu is een risicovolle benadering van erfgoedzorg. Zorg zo laag mogelijk in de samenleving leggen. Dan verlies je vast wat, maar je wint er ook bij: betrokkenheid, het nemen van verantwoordelijkheid, het je over iets concreets-om-de-hoek zorgen maken. En nergens staat dat een en ander per omgaande een feit zal zijn, of dat het daar naartoe groeien vlekkeloos zal verlopen. Deze benadering vormt juist een uitdaging aan alle betrokken partijen en geledingen - bedrijven, verschillende overheidslagen, amateur-archeologen en -historici, musea, universiteiten - om al doende vorm en inhoud aan dit gemeenschappelijk proces te geven. Degene die daar het meeste last van heeft is de academische wereld. Die moet per definitie, gezien haar opdracht tot reflectie en onbaatzuchtige bevraging van de werkelijkheid, deels buiten die werkelijkheid staan. En dat doet die wereld met verve. Het *j'accuse* van Theuws en Van Raak is dan ook nostalgie, een neo-conservatieve zucht naar duidelijkheid en overheidsingrijpen. Ze verzuimen evenwel het gesprek aan te gaan, en constructief en mede-verantwoordelijkheid nemend oplossingen te zoeken, die uit te proberen en daarvan te leren.

Erfgoedzorg is noch iets van overheden, noch iets van professionele bedrijven noch iets van geleerde academies. Zij ligt er precies tussenin.

Buitenland

Mijn grootmoeder zou dit jaar honderd zijn geworden. Een nagekomen dochter uit het vierde huwelijk van een bejaarde kroegbaas, bracht ze haar leven door onder de rook van de grote stad G. in het noorden des lands, eerst in Hoogkerk, daarna in Haren. Getrouwd met de zoon van een dagloner, die van drukkersknecht opklom tot eigenaar-uitgever. “Knoop Haren”, drukkerij aan huis: voor kleine kinderen een naar vette drukinkt ruikend Arcadië, een waarlijk Land van Ooit met gevaarlijke maar intrigerende canyons van metershoge letterkasten, laden vol geheimzinnige, in spiegelbeeld gegoten drukplaten, en in een bijhok een sissende, stomende zetmachine die met kokend lood werkte.

Ik herinner me mijn oma in het voorhuis als een stroeve dame, haar koude ogen geharnast achter een bril met vlindermontuur. Ze had iets weg van koningin Juliana – maar dan met een man die werkelijk de onkreukbaarheid zelve was. En de overgrootmoeder die bij haar in de buurt moet hebben rondgewaard als een schimmige verschijning in een soort burka: zwarte rokken tot op de grond, een derwisj van ruisende lappen. Haar bovenhelft wil niet meer te binnen schieten: had ze die wel of was ik te klein om die ooit te hebben aanschouwd?

De tragiek van oma nu was dat ze haar leven in dienst had gesteld van één ideaal: Mevrouw Worden. Het predikaat “juffrouw” was tot ver na de oorlog niet voorbehouden aan ongetrouwde dames (juffrouw Klompé schopte het nog tot minister). Het gold ook voor getrouwde dames. In een ragfijn netwerk van rangen en standen, dat zich uitte in kleding, gedragingen, diensters en zelfs openbaar vervoer (derde klas kaartje! damescoupés!) werd duidelijk of je zelf je boodschappen deed, of je voor- of achterom binnen kon komen, en natuurlijk hoe je aangesproken mocht worden: met je voornaam, als juffrouw zuzenzo, of als mevrouw. Haar queeste liet niet af. Altijd de oudste dochter, nicht of buurvrouw de boodschappen laten doen, nooit informeel gekleed, heur haar – een anderhalve meter lange blonde vlecht – immer opgeknot. In de vroege jaren zestig had zij haar ideaal gerealiseerd. Een Echte Mevrouw, daar kon geen twijfel over bestaan. Alleen was de maatschappij inmiddels zo veranderd dat dat onderscheid betekenisloos was geworden. Er waren geen dienstmeisjes meer, iedereen kon zomaar mevrouw worden. Swiebertjes Saartje hoort tot de nostalgische wereld van Ot-en-Sien! Nu ging dat niet zonder schermutselingen. Tussen de twee oorlogen is het stijgende gebrek aan belangstelling voor de huishoudsteropleidingen nog onderwerp van heuse regeringszorg geweest. De meisjes moesten weer gemotiveerd worden, de opleidingen aantrekkelijker gemaakt, de verdiensten verbeterd! We weten hoe dat afliep. En ik pink een traan weg voor mijn oma, wier geest de tweede helft van haar leven in een onbegrepen, vooroorlogse wereld bleef hangen. Een universum van waarden en idealen, waarnemingen en zorgen die vrijwel niet voor te stellen zijn.

Deze tragiek schiet altijd te binnen bij het horen van opgewekte verhalen die historische verenigingen, archeologische themaparken en allerhande musea over “het verleden” ophangen. Viking, Bataaf, Romein, middeleeuwer: het zijn toch allemaal gewone mensen? Vast wel. Maar kun je je een voorstelling maken van wat hen bezighield? Als het verleden van eigen grootmoeder al een buitenland is waar je de taal niet van kent, hoe zit dat dan met die nog veel oudere vorigen?

Egypte

Wat, ben jij nooit in Egypte geweest? Neen, ik vind Egypte vreselijk. Ik hoor wel dat het er prachtig is. Maar met archeologie heeft het niet zoveel te maken. Wel met exotisme, oriëntalisme, kolonialisme en escapisme.

We kennen Egypte eigenlijk vooral als een “vreemd land”, en wel sinds de oud-Griekse verhalenverteller Herodotos er rondzwierf, alweer zo'n 25 eeuwen geleden (let wel, de afstand in tijd van ons tot zijn *Historiën* is ongeveer even ver als van hem tot de eerste farao's!). Door zijn nieuwsgierige ogen, met zijn scherp oor voor *petite histoire* en vast ook met zijn grote onbevangenheid is het dat we waarschijnlijk nog steeds de piramides, sfinxen, zonnetempels en de faam van bizarre rituelen waarnemen.

Voor enig begrip van de oude geschiedenis is het Egypte van de farao's vrijwel geheel misbaar. Er is geen enkele wetenschappelijke of culturele traditie uit “onze” klassieke wereld die - voorzover wij weten - aantoonbaar steunt op het erflaterschap van het Oude Egypte. Literatuur, beeldende kunst (neen, de marmeren *kouroi* uit de archaische periode zijn wezenlijk iets anders), muziek, staatsinrichting, recht, astronomie. Niets daarvan. Misschien wat egyptomanie, in de vorm van een Horus- en Isis-cultus in het Romeinse rijk, toeristen-scarabeeën al in de late Egyptische oudheid zelf en nog meer. Zelfs de marmeren piramide in Rome als graftombe van Gaius Cestius (12 v.Chr.) is een mal soort chinoiserie avant la lettre. En in directe zin zal er wel wat geneeskunde doorgesijpeld zijn, kan ik me zo voorstellen. Of het alom populaire, blauwe lapis lazuli. Maar meer ook niet.

Uit wat ik van egyptologen heb meegekregen en ook zelf wel kan beamen, is dat hun voorwerp van onderzoek een bonte vlechtwerkje vormt van oude geschiedenis, letterkunde, royalty hunting, schatgraverij en nationalistische kinne sinne. In het wetenschappelijke gesprek in de grotere archeologische wereld, de voortdurende debatten, de reflecties op theorie - je hoort er nooit een egyptoloog het woord nemen. Een triest gesloten huis, met rabiate gekken die als Victoriaanse landadel hun trofeeën schieten: zich koningsgraven toe-eigenen, concessies verzamelen, en vooral in Mooie Dingen Doen en die in het beste geval aan Belangrijke Musea schenken. Aan de top van de hiërarchie (oeeps, aan de Egyptische staatsinrichting ontleend begrip) staan de archeologen die zich met de Ramsessen dan wel met het dynastietje (oeeps, alweer) rond Achnaton bezighouden. En nog hoger, bijna enige centimeters boven het topje van de piramide (jeetje, nog een keer) zweeft de almachtige Zahi Hawass, directeur van het Gizeh-plateau en toch eigenlijk wel god zelve.

Maar hoe kennen we Herodotus eigenlijk? Bewaard in de bibliotheek van het Egyptische Alexandrië, de moeder van kunst en wetenschap. Daar werd het museum uitgevonden, werd alles van waarde opgetast, geordend en doorgegeven. Net als de rest van de klassieke kanon (want je kan nu eenmaal niet alles kopiëren): Homerus, de tragici, lyrici en comici, noem maar op. Waarom in Alexandrië? Omdat Alexander de wereld moest veroveren, *natuurlijk* naar Egypte trok (net als later Napoleon) en uiteindelijk bij het beroemde Amon-orakel in de oase Siwa geraakte, vlak tegen de huidige Libische grens. Want hij vond dat hij tot Amon-Re gezalfd moest worden, althans, dat werd hij daar (de traditie wil dat hij er ook werd begraven, en er zijn natuurlijk gekke egyptologen die zijn graf zeggen te hebben gevonden - megalomanie, wat zei ik u?). Alexander stichtte en passant nog de naar hem genoemde stad, die lange tijd de Koninklijke Bibliotheek van de oudheid zou huisvesten.

Hm, Egypte mag dan voor een verstokt klassiek archeoloog van weinig intrinsiek belang zijn, het feit blijft dat het vanaf de oudheid de wereld mateloos heeft gefascineerd. En een cruciale rol in haar transmissie speelde. Egypte tweede rang? Misschien toch nog es gaan.

Egypte (2)

Van gealarmeerde vrienden kreeg ik haastig *Egyptology for Dummies*-handboekjes aangereikt, collega's gispen me dat de ironie er misschien dikker op had moeten liggen, Den Haag informeerde of ik mijn zetel in de Raad voor Cultuur niet alvast ter beschikking moest stellen, er werd me van intieme zijde zelfs al een safe house gesuggereerd. De vaderlandse egyptologen hadden immers een fatwah over mij uitgesproken, daartoe in gebed voorgegaan door groot-mullah Raven! Iemand die niet begrijpt wat de bijdrage van het oude Egypte aan onze beschaving is mag niet mede het culturele beleid in Nederland bepalen! Wat heet, de redactie had moeten ingrijpen!

Ik ga me niet verweren, ik ben daar gek zeg. Of iets uitleggen. Daar zijn columns niet voor. Laten de Ravens van deze wereld er zelfs een schrijven. Of gepubliceerd krijgen. Beetje humor uit die hoek kan nooit kwaad (en zou overigens ook heel verfrissend zijn).

Speelsheid, desnoods. Een lichte toon, dan, misschien, voor een keer?

Waar het mij om gaat is de zwaarwichtigheid van een discipline, die haar belang ontleent aan de indrukwekkendheid van haar onderwerp. Waardoor haar discipelen zich met een pompeuze, gepantserd stalen plechtstatigheid tooien, in woord en geschrift, in gedrag en voorkomen. Farao's! Piramides! Dynastieën!

Nou moet ik de hand flink in eigen boezem steken. Wie pronkt niet graag met de veren van een ander? Wie kent niet iemand die iemand kent die met Beatrix op school is geweest? Wie wijst niet achteloos op een - nooit gelezen - exemplaar van Joyce's *Ulysses* in zijn boekenkast? Of behangt de schoorsteenmantel niet met trofeeën van kennis, smaak en cultureel belang? Status is de optelsom van kennis, netwerken en macht, zichtbaar in de toe-eigening van symbolen. En voor de fijnproever, langs ragfijne lijnen van wetmatigheid: hoe obscuurder, des te interessanter.

Alleen, de onuitstaanbare codes die erbij horen. *Names dropping* in het gesprek, "de mijne is groter dan je jouwe" in het maatschappelijk verkeer, en een ontegenzeggelijke identificatie van de drager met zijn onderwerp.

Wat de egyptologie zo onverteerbaar maakt is de gefossiliseerde onveranderlijkheid van het Oude Egypte. Het betonnen gelijk ervan, dwars door al die millennia heen. Het bevroren van verandering, daar ging het om en dat staat me tegen. Vreselijk. Dát was Plato's fascinatie misschien toen hij zijn Atlantis als een Utopia avant la lettre beschreef, opgetekend uit de mond van Egyptische priesters, opgepikt door de Athener Solon, die een vriend had wiens kleinzoon Kritias een gespreksgenoot van Socrates was, wier fictieve dialoog door Plato werd geschreven (als Karl Popper tenminste gelijk heeft in zijn onvolprezen *The Open Society and Its Enemies, Vol. I: Plato* uit 1945, na een decennium Nacht und Nebel van ook al zulke betonnen types). De egyptologische *studiosi* kunnen bijna niet anders dan die gemummificeerde onverzettelijkheid overnemen en uitdragen.

Had ik nu als oud-collega van het Rijksmuseum van Oudheden niet beter moeten weten, qua egyptologie dan, zoals Raven zich gepijnigd afvraagt? Ondanks die vele jaren nauwe bekendheid met het onderwerp toch nog zulke domme dingen zeggen? Wel, laat het een nieuwtje zijn dat het niet ondanks juist dankzij die vele jaren nauwe bekendheid is.

Ladri di biciclette

Tijdens een survey in de olijfgaarden van het Zuid-Italiaanse Apulië in de vroege jaren tachtig dreef een onweersbui van oudtestamentische proporties ons richting het enige bewoonde huisje in de verre omgeving. Deels per auto maar ook per fiets deden we ons werk, en we waren blij te kunnen schuilen bij de bejaarde boer en zijn vrouw, die vanuit de stad kennelijk een paar dagen naar hun hutje in het veld waren verkast. Althans, we kregen wonderlijk voedsel aangeboden: keihard droog brood, slechts zacht te maken met water uit de put, en voor de smaak een scheut - in mijn herinnering onvoorstelbaar ranzige - olijfolie erover. De gastheer en -vrouw spraken een onverstaanbaar lokaal dialect. Wij kaaskoppen, de gastvriendschap en het droge dak dankbaar aanvaardend, knikten schaapachtig maar vriendelijk terug. Na de bui waren de wegen modderpoelen. We propten onszelf in een autootje, die fietsen kwamen later wel.

Ovidius verhaalt in zijn *Metamorfosen* hoe Jupiter en Mercurius, op het gerucht dat de bewoners van Phrygië het heilige gebruik der gastvriendschap niet meer in ere hielden, als stervelingen vermomd es een kijkje gingen nemen. Ze vonden alle deuren gesloten, maar alleen in de schamele hut van de stokoude Philemon en Baucis worden ze gastvrij onthaald - op spek, kaas, brood, vruchten, honing en wijn. Dat neemt de woede van de twee goden over de moderne fratsen van de Phrygische bevolking niet weg - alle mensen in de buurt worden vernietigd. Maar het hutje van de twee oudjes veranderen ze in een tempel en de gastvrije besjes, na nog een leven als tempeldienaren ter plekke, in twee bomen opdat ze uiteindelijk tezamen zouden sterven.

In Goethes *Faust* komen de twee ouderwetse rechtvaardigen weer terug. Het zijn de enigen die zich verzetten tegen de modernistische machtswellust van Faust, die zijn ziel aan de duivel verkocht in ruil voor wereldheerschappij. Wat is het geval? Faust wil *alles* vernieuwen, de hele wereld onder het vaandel van de Vooruitgang en sociale gelijkheid brengen. Er is één plekje waar hij geen vat op krijgt, een stukje land in de duinen waar twee oudjes, Philemon en Baucis geheten, sinds mensenheugenis een boedeltje voor schipbreukelingen en zwervers drijven. Faust wordt razend, want het project van de moderniteit vereist volledigheid, verdraagt geen uitzondering. En hij krijgt zijn Nieuwe Wereld ook nog. Mephisto en zijn trawanten branden het hutje 's nachts plat en vermoorden de twee oudjes. We weten hoe het met Faust afliep.

In de door Spielberg meegeproduceerde film *Batteries not included* (1987) herneemt regisseur Matthew Robbins het thema. Een hele buurt moet verdwijnen om ruim baan te maken voor nare projectontwikkelaars. Die er niet voor terugschrikken om in het holst van de nacht de zaak bij deze of gene buurtbewoner es te verbouwen. Een schattig oud echtpaar vertikt mee te werken. Doem en geweld dreigt. Ze worden gelukkig door heel eigentijdse goden gered. Vriendelijke buitenaardse wezentjes helpen in de strijd tegen de akelige moderniteit, met een voorspelbaar *feel good* Spielberg-einde.

Wij waren, destijds in Apulië, niet zo gelukkig. Daags na de onweersbui vonden wij onze eigen Philemon en Baucis verdwenen. We hebben de bomen nog wel scherp onderzocht. En onze fietsen bleken gestolen - vast door hun moderne, goddeloze bureu.

Goed, beter, best

Was vroeger alles beter? Vast, als we de schoolplaten van Jetses en de geschiedschetsen van Isings mogen geloven. Het was er in ieder geval steevast mooi weer. Ik heb altijd vermoed dat dat een ongewild effect is van het vak van educatief illustreren een eeuw geleden. Je moest alles goed kunnen zien, dus schaduw was maar lastig. Bijgevolg baat Jetses' wereld van die tijd, evenals Isings' archetypische plaatjes van het nationaal verleden, in een bovennatuurlijk, eeuwig licht, uit een onduidelijke bron. De lange sluitertijden van de vroege fotografie, en daarmee de eindeloze scherptediepte, hielpen ook niet weinig. Overgrootmoeder rond 1870 staat bij ons op de schoorsteenmantel in een overvloedig, frontaal belicht en ongemakkelijk scherp gestoken decor. Je ziet de stofjes op de rug van de canapé, bij wijze van spreken.

Dat “beter”, daar gaat het me hier om. Tien jaar geleden onderzochten we de Nederlandse bevolking op kennis, houding en gedrag ten aanzien van “vroeger”. Het NIPO voelde daarvoor met tachtig vragen zo'n vierduizend volwassenen aan de tand. Inclusief “achtergrondvariabelen”, zoals leeftijd, geslacht, opleiding, sociale klasse, inkomen, gezinssamenstelling, regio en mate van verstedelijking. Wij van het toenmalige Archeologisch Informatie Centrum hoopten er wat meer grip mee te krijgen op de niet-gebruikers van archeologie. Dat leverde niet heel veel meer op dan we al hadden kunnen weten, behalve dat voor tweederde van de mensen in het land “het verleden” zo ongeveer begint in de tijd dat hun grootouders geboren werden. De dertiende eeuw, of de Bataven, zijn voor de meesten echt onbekende planeten, lichtjaren ver buiten de waarneming.

Al doende wonnen we ook een opmerkelijk te noemen inzicht in de verschillende houdingen die men landsbreed ten aanzien van vroeger innam. We wisten zelfs “romantici”, “vooruitgangsgelovigen” en “kritisch-modernen” te onderscheiden. Ofwel mensen die menen dat het vroeger respectievelijk beter of slechter was dan nu, dan wel dat dat helemaal niet te zeggen valt. We vonden een harde kern, van een op de vijf Nederlanders, die een simpel, zwartgallig idee van vroeger had. Van een dame uit de werkende klasse te Lelystad trof me pijnlijk dat ze bij “vroeger” vooral dacht aan met z'n allen in een plaggenhut onder een open gat in het dak waar de regen zo door naar binnen viel, en je werd niet ouder dan 30. Die groep noemden we Vooruitgangsgelovigen. De romantische Jetses-adepten, goed voor een op de acht Nederlanders, meenden natuurlijk het tegenovergestelde, behalve die leeftijd dan. Beide groepen waren het er overigens over eens dat de mensen van vroeger wezenlijk van ons verschilden - wat me altijd hogelijk heeft verbaasd. De kleine minderheid van Kritisch-modernen (een op de twaalf) dacht daar anders over. Neen, het verleden is niet beter of slechter dan nu, en nee, mensen van toen verschillen niet wezenlijk van die van nu. Hoe dan ook, deze driedeling ging toen - vóór 11/9, Fortuyn/Van Gogh en EU-grondwetdebaat, het lijkt wel vooroorlogs - nog dwars door de bevolking, en had niets te maken met opleiding, welstand, politieke voorkeur of grachtengordel-platteland.

Maar waarom wil ik, in vlagen van scherpe concentratie, mijn eigen jeugd dan onwillekeurig nog wel eens voelen als een eeuwig nu, zonbeschenen en helder? Misschien ben ik een aartsromanticus, nors over de onbegrijpelijkheid en ongerijmdheden van zijn eigen tijd. Misschien ook is het simpel de afstand die tegelijk verzachtend en verhelderend werkt. Ondanks de overbelichte, griezelig concrete stofjes op grootmoeders canapé.

Context

Archeologie is een wetenschap. De waarde van wetenschap valt of staat met precisie, relevantie, volledigheid en verifieerbaarheid. Juistheid en waarheid zijn het intersubjectieve resultaat van die drie. Een snufje creativiteit en oorspronkelijkheid, afgemaakt met wat elegantie naar smaak, et voilà!

Dat had u gedacht.

Wetenschap is een gebouw van door een groep gelijkgestemden aannemelijk geachte hypothesen. De vragen die gesteld worden hebben alleen zin binnen dat gebouw. Voor buitenstaanders blijft de deur gesloten, wat heet, ze worden niet eens gehoord. En de groep van gelijkgestemden is niet homogeen, maar in rangen en standen gesorteerd, volgens een precieze pikorde. Vandaar dat voor vernieuwingen hele revoluties nodig zijn. Niet alleen in denken, maar ook en vooral in de machtsverhoudingen, het opblazen van het gebouw, en het proberen te vinden van een nieuwe taal. En vaak komen die revoluties van buiten.

Zijn er revoluties in de archeologie aan te wijzen? Jawel.

Het denken in de driedeling Steentijd, Bronstijd, IJzertijd, bijvoorbeeld. Tot ver in de vorige eeuw werd dat door veel traditionele archeologen, Rijksmuseum van Oudheden-directeur Holwerda voorop, met kracht verworpen. Althans, als een bruikbare periodisering van de vroegste geschiedenis van onze streken. Of het idee van een “diepe” prehistorie van Nederland. Amateur-archeoloog Vermaning is er aan ten onder gegaan, want dát kon toch niet. Terwijl we tegenwoordig veel meer chronologische nuance geneigd zijn toe te laten. Of, derde voorbeeld, het denken in termen van “cultuurkringen”. Uit de materiële cultuur, dat wil zeggen typische ensembles van bepaalde artefacten, zou mooi zijn af te leiden wat voor menstypen en stammen er wel hadden geleefd. De “Hilversum-cultuur” is zo'n ding - vandaag de dag gelooft niemand er meer in dat dat een etnische groep was. Uit de toevallig overgebleven spulletjes kun je niet zo heel veel aflezen over “stammen” en “culturen”, vinden we nu. En over wetmatigheden in de opkomst en ondergang van “beschavingen” hoor je buiten de populaire sensatiepers ook nooit meer iets serieus'.

Maar die voorbeelden verhullen meer dan ze verduidelijken. Het is bijna niet voor te stellen wat voor invalshoeken, aannames en taal vroegere wetenschappers gebruikten. Niet eens zulke oude publicaties zijn niet om door te komen van onbegrijpelijkheid. Vandaar dat we een en ander graag met een dikke mantel der liefde bedekken, en ons alleen van onze voorgangers herinneren wat nu ons nu van pas komt. Het astrologisch-alchimistisch oeuvre van de wetenschapper par excellence, Isaac Newton, weegt in omvang ruim op tegen zijn natuurwetenschappelijk werk. Maar daar hoor je nooit wat over. We zeggen dan wel vaak bescheiden dat we op de schouders van reuzen staan - het is vooral retoriek.

Revoluties zijn er dus wel, maar die worden voorgesteld als logisch uit de ontwikkeling van het vak voortvloeiende vernieuwingen, omdat er bijvoorbeeld nieuw materiaal bekend werd. Terwijl de acceptatie van een Drie Fasen-systeem (naast veel meer) vooral hing op de machtsstrijd tussen nogal majestueus opererende klassiek-archeologen uit Leiden en natuurwetenschappelijk georiënteerde prehistorici uit Groningen. De ruzie over een diepe voorgeschiedenis maskeert een door de media aangewakkerde tegenstelling tussen steile academici en goudeerlijke amateurs. Dat we ons een beetje schamen over “cultuurkringen” heeft te maken met de smet die al te dienstige historici en archeologen in het nazi-tijdperk opliepen. Hetzelfde geldt voor het niet meer zo populaire Opkomst- en Ondergangdenken.

Benieuwd welke van onze thans geldende ideeën over een eeuw op de schroothoop liggen. En waarom.

Oud hoor

Tijdens een chique dinertje moest ik aan mijn tafeldame uitleggen wat ik zoal deed. Aggellegie? Neen, ar-chee-oo-loo-gie! Oren spitsten zich ook aan de andere einden van de tafel, bevolkt door museumdirecteuren, modekoningen, hooggeplaatste ambtenaren, wereldberoemde zangeressen in ruste, en een enkele industriële tycoon. Ik dacht er met mijn gebruikelijke riedel wel vanaf te komen: terracotta dakpannen, Etruskische architectuur, pre-Romeins Italië, opgravingen, stylistische analyse, cultuurhistorisch verhaal. Maar tafeldame, bepaald niet gek, hield aan. “Ja maar hoe weet je nou hoe oud zoiets is?”. Algehele bijval, want er leek brede zin in een overwinningsverhaal van de techniek, qua boomringen, C14-isotopen, DNA-sequencing en mummie-scans. Krijg nou wat, dacht ik, we gaan aap-noot-mies spelen.

“Afspraken”, stamelde ik. “Niets dan een gebouw van afspraken.” Weliswaar wereldwijd, steekhoudend, en al zo'n vijf generaties lang door allerhande geleerden stukje bij beetje bijeengesprokkeld, maar toch niet meer dan afspraken. Neen, er is geen enkel apparaat, met lichtjes en een afleesvenster en zo, waar je iets Grieks of Romeins in kan stoppen en dat er dan een datumpje plus of min vijf jaar uitkomt.

Algemeen onbegrip. Uitleggen!

Volgde - hoe doe je dat nou netjes tussen hoofd- en nagerecht - een naar ik hoopte min of meer consistent verhaal over typische opgravingsvondsten die telkens samen voorkomen, stichtingsdata van Griekse kolonies die netjes bij de antieke auteurs na te lezen zijn, stijlontwikkelingen in Atheens aardewerk en Griekse beeldhouwkunst in het algemeen, Egyptische koningslijsten en zo meer. Dan verflauwt te aandacht toch wat. Het ongemak betreft eigenlijk het feit dat cultuurwetenschappen maar zo weinig “hard” zijn. En dat we als archeologen, of kunsthistorici, zo ongemeen precies overkomen, met onze dateringen die soms wel op vijf jaar nauwkeurig zijn.

Nu begreep ik de onthutsing van mijn tafelgezelschap best. Ze deed me denken aan mijn eigen verbazing toen ik voor het eerst deskundigen op het gebied van Attisch aardewerk of de Apulische barok hun ding zag doen. Beide onderwerpen kwamen gedurende een korte tijd, maar dan ook heel spectaculair, voor. En wel zo scherp evoluerend, dat je binnen die periode met chirurgische precisie kunt dateren. Dus als je zegt “nou die scherf is volgens mij 490 v.Chr.”, en “die façade is typisch 1675” prik je niet zomaar uit een hele range van drieduizend jaar. Je hebt juist een betrekkelijk korte periode in je hoofd, zeg niet meer dan een halve eeuw, waarin zoiets überhaupt kán voorkomen, en weet vervolgens het ding in kwestie vergelijkenderwijs precies te plaatsen. Kunstje. Maar de buitenwereld weet dat niet. Ik redde de avond, althans mijn archeologisch optreden, door de geschiedenis van mijn onderzoek es niet te laten beginnen met een toevallige doctoraalscriptie, maar met majesteit Juliana. In de tuin van haar zomerverblijf De Gelukkige Olifant in het Italiaanse Porto Ercole werden ooit rare ruïnes gevonden. Een Etruskisch graf? Via de ambassade werden deftige archeologen van het Nederlands Instituut te Rome ingeschakeld. De ruïnes bleken een middeleeuwse boerenshuur de betreffen. Maar het NIR en zijn archeologen stonden opeens op de kaart. Toen enige jaren daarna de Italiaanse regering bevriende landen vroeg om de vele bedreigde oudheden rondom Rome te helpen beschermen, werd datzelfde NIR niet overgeslagen. En diens archeologen vroegen de Nederlandse universiteiten studenten te leveren. Die dan weer scripties gingen schrijven. Dat is inmiddels dertig jaar geleden. Maar dat verhaal doet prima op feesten, partijen en diners.

Van ons

Dat interview met SP-senator Van Raak, in het laatste *Archeologie Magazine*, is mij nou uit het hart gegrepen. Wetenschappers aller landen verenigt u, en zegt met één stem “de archeologie is van óns”. We moeten met hand en tand verhinderen dat het zakkenvullende bedrijfsleven er met dat mooie erfgoed vandoor gaat. Er grof geld mee verdienen, en ondertussen beknibbelen op kwaliteit. Kennis hoort op de universiteit! Als ministers en staatssecretarissen van cultuur hun werk serieus gedaan hadden, dan hadden ze niet een markt laten ontstaan, waar alles altijd mis gaat, maar gewoon voor meer universitaire capaciteit moeten zorgen. Dan was de toenemende vraag naar archeologisch werk netjes door academische groepen afgehandeld. Zo hoort het. En archeologie moet blijven waar ze thuis hoort: op de universiteit. Want daar zitten de eigenaren van archeologie. De dingen in de grond zijn er om door hen uitgezocht te worden. Dat dat soms even wat kan duren hoort gewoon bij het vak. En dat je er niet zo veel meer van terugziet is het logische gevolg van onderzoek. Prachtig toch, al die geleerde boeken? Het is toch voldoende om te weten dat Trijntje Nederlands oudste vrouw was? Met haar 6.000 jaar onder de grond is het al een wonder dat ze bij het archeologische onderzoek langs de Betuwe-route heelhuids aangetroffen werd. Voor de wetenschappelijke analyse heeft ze een veer moeten laten, maar ja dat was nou eenmaal nodig. En nee, ze kon daarna natuurlijk niet geconserveerd worden, of in een museum getoond worden. Na dat onderzoek was er immers niets meer van over. Ze is toch van de wetenschap? Ja, twee tupperwaredoosjes met wat kruim en botsplinters. Neen hoor, bij de universiteit zat ze wel goed. En bovendien, wat denken die bedrijven wel? Hebben ze het niet prima voor elkaar met hun 200 miljoen jaaromzet? Er werken maar zo'n duizend archeologen in ons land, dus die vangen elk toch wel zo'n dikke twee ton per jaar. Da's bijna een half miljoen oude guldens! Kan dat niet wat minder? Ze rijden allemaal Mercedes! En dat die cijfers niet geverifieerd zijn is toch niet zo erg? Want als je ze zou checken kun je het resultaat al helemaal niet geloven. Bedrijven belazeren de kluit toch maar altijd, dat is algemeen bekend. En nee, natuurlijk mag je niet van een eenvoudige senator vragen zelf met een oplossing te komen. Senatoren hebben daar geen tijd voor, die hebben wel wat beters te doen. Ze komen met dit soort onderwerpen niet op televisie. Daardoor hebben ze juist ruimte om zich wel met het onderwerp bezig te houden. En dat is heel wat anders dan er een oplossing voor te bedenken. Daar zijn ze niet voor. Want bedrijven, markt, zelfregulering: die deugen sowieso niet, dat weet toch iedereen. Dan krijg je maar verschil in kwaliteit. Terwijl kennisinstellingen de dienst horen uit te maken. Neen hoor, van mij hoeft dat niet, dat archeologie van mij zou moeten zijn. Bij geleerden is die in veel betere handen. Wat er bij mij op de hoek gebeurt interesseert me toch helemaal niks. Het is meer dan genoeg dat mijn kleinkinderen in een voetnoot van een geleerd boekwerk kunnen lezen dat daar ooit iets heel bijzonders was. Wat heb ik daaraan? En dat populair-archeologische blaadje, *Archeologie Magazine*, lijkt me ook volslagen overbodig.

Van ons (2)

Zelfs hooggeleerde lezers hielden me staande om me te complimenteren met de vorige Doorgehakte Knoop. Blij blozend en verrast door steun uit uitgerekend die hoek, wilde ik toch wel even checken hoe of wat. Dat viel tegen. Academische ontvangers was de ironie van mijn pleidooi om de archeologie toch weer zo dicht mogelijk tegen de universiteiten aan te plakken totaal ontgaan. Laat ik het dan nog maar eens heel luid en duidelijk zeggen, *read my lips*: archeologie is van ons allemaal, en mag, evenmin als andere delen van erfgoed en cultuurhistorie, nooit door de deskundigen gemonopoliseerd worden. Het is publiek bezit, we mogen er allemaal wat van vinden, en keuzes voor behoud en beheer mogen alleen in en na het publieke debat gemaakt worden. Wat is daar nou zo moeilijk aan?

Wel, bovenstaande regels teruglezend ben ik in een lelijke val gelopen. Zonder in muggenzifterij te vervallen moet je het begrip “archeologie” soms even heel precies gebruiken. Wat is de bananenschil dan? Dat je met dat woord vier nogal verschillende dingen kunt beschrijven.

“Archeologie” is natuurlijk allereerst een *wetenschap* die door bestudering van materiële bronnen, bij voorkeur in hun context in de grond, een beeld van een of het verleden probeert te vormen. Wetenschappelijk onderzoek, dus, niks aan de hand. Dat métier wordt beoefend aan universiteiten, in andere onderzoeksinstellingen en ook wel bij overheden. Gaat gewoonlijk gepaard met onderwijs, maar kan ook commercieel gebeuren.

Een tweede betekenislaag betreft het *resultaat* van dat onderzoek, het beeld dat daaruit opdampt. Je kunt het dan hebben over “de archeologie van de zandgronden”, in geval het een streek betreft, of “de archeologie van de middeleeuwen”, als het over een mooi afgeperkt tijdvak gaat. Of zelfs een combinatie: “de middeleeuwse stad”. Ook niks aan de hand, maar het aandeel van niet-wetenschappers kan er groter zijn, omdat beelden altijd intermediairs behoeven. Zoals stukjesschrijvers, documentairemakers, illustratoren, populariseerders, wat niet al.

In een derde manier om “archeologie” te gebruiken verwijst je naar opgegraven, verzameld of gewoon aan het strand van de tijd aangespoeld *materiaal*. Liefst zinvol of betekenisrijk gegroepeerd. De “archeologie van Nederland” zou dan in het Rijksmuseum van Oudheden te bewonderen zijn, de nationale onderwater- en scheepsarcheologie in het NISA aan de Bataviawerf te Almere. Ook hier zijn meer dan alleen wetenschappelijke disciplines mee gemoeid. Denk aan museumprofessionals, restauratoren, educatoren, inrichters, belichters, tekstschrijvers.

Het vierde en volgens mij laatste betekenisveld van “archeologie”, en daar gaat het hier om, wordt in wel erg slordig taalgebruik gelijkgesteld met *archeologische monumentenzorg*. Ofwel de inspanningen die we met zijn allen, maar vooral als verantwoordelijkheid van de overheid, plegen om zo goed mogelijk te zorgen (of te laten zorgen!) voor het bodemarchief, vermoedelijke vindplaatsen, wettelijk beschermde monumenten en alles wat daartussenin zit. Geen eenvoudige opgave, in de wervelwind van maatschappelijke ontwikkeling, telkens veranderende waardetoekenning, de samenhang met natuur, landschap of stadsgezicht, en natuurlijk de immer jo-jo-ende invulling van het begrip overheidsverantwoordelijkheid.

Bij deze laatste betekenis zijn wetenschappers bepaald niet de dominante “actoren”, zoals dat tegenwoordig heet. Integendeel. Hun taak, maar daar verschillen de academische zegsliden uit het begin van dit stukje principieel met mij van mening, is hoogstens een informerende: “Weet u, gemeenteraadslid, minister of wethouder, wel hoe bijzonder dit of dat is?”. Die mededeling betreft geen feit, maar een mening, hoe gefundeerd ook. Het raadslid, de excellentie of de wethouder moet vervolgens in het publieke debat een afweging maken en die verdedigen. Bewaren, inpassen of toch maar liever een speeltuin, parkeergarage of nieuwbouwwijk? Geïnformeerd, overredend en argumenterend. En zo hoort het ook. Archeologie, zeker in deze laatste betekenis, is immers te veel van ons allemaal om aan deskundigen over te laten.

Vijftig woorden voor sneeuw

Met taal delen we. Geven we de dingen een naam. Waarschuwen we elkaar voor onheil. Vieren we feest, gedenken we. Kijken we in de toekomst. Nuanceren we. Scheppen we wat er is, en geven we vorm en betekenis aan de omgeving. Reflecteren we op wie we zijn.

Taal heeft alleen betekenis voor de gebruikers ervan, in de context van gebruik, en met elkaar. Taal is altijd volmaakt, voorzover adequaat voor de gebruikers in hun context.

Elk gezin heeft z' eigen taalidoom - geheimtaal voor de ingewijden. Elke stad ook, of streek, of beroepsgroep, of sociale eenheid. Soms is het zelfs omgekeerd. Je kunt je een taal eigen maken opdat je daarmee toegang tot een groep of eenheid krijgt. Taal verdeelt dan.

Ben je een tijdje uit je taal, in den vreemde, al of niet bij een groep ex-pats, dan wordt je taal stroef. Je hebt bij terugkomst wat tijd nodig om weer op vlieghoogte te komen, en onvervaard te slommen.

Waar taalgebruikers van radicaal verschillende herkomst nauw bijeenleven, met elkaar omgaan en interacteren, vindt creolisering plaats. Nieuwe taal ontstaat, op het snijvlak van twee betekeniswerelden.

Binnen taal ontstaan soms enclaves, vooral wanneer zij haar eigen context wordt: taal die op zichzelf staat, op zichzelf slaat, een nieuwe meta-werkelijkheid creëert, of anders ironisch is, dubbelzinnig, tongue in cheek: Marsman, Annie MG, Reve, Ali B.

Met cultuur delen we. Geven we de dingen een naam. Waarschuwen we elkaar voor onheil. Vieren we feest, gedenken we. Kijken we terug. Nuanceren we. Scheppen we wat er is, en geven we vorm en betekenis aan de omgeving. Reflecteren we op wie we zijn.

Cultuur heeft alleen betekenis voor de gebruikers ervan, in de context van gebruik, en met elkaar. Cultuur is altijd volmaakt, voorzover adequaat voor de gebruikers in hun context.

Elk gezin heeft z' eigen cultuuridoom - geheimtaal voor de ingewijden. Elke stad ook, of streek, of beroepsgroep, of sociale eenheid. Soms is het zelfs omgekeerd. Je kunt je een cultuur eigen maken opdat je daarmee toegang tot een groep of eenheid krijgt. Cultuur verdeelt dan.

Ben je een tijdje uit je cultuur, in den vreemde, al of niet bij een groep ex-pats, dan wordt je cultuur stroef. Je hebt bij terugkomst wat tijd nodig om weer op vlieghoogte te komen, en onvervaard te slommen.

Waar cultuurdragers van radicaal verschillende herkomst nauw bijeenleven, met elkaar omgaan en interacteren, vindt creolisering plaats. Er ontstaat nieuwe cultuur, op het snijvlak van twee betekenisuniversa.

Binnen cultuur ontstaan soms enclaves, vooral wanneer zij haar eigen context wordt: cultuur die op zichzelf staat, op zichzelf slaat, een nieuwe werkelijkheid creëert, ironisch is, of anders dubbelzinnig, tongue in cheek, tegendraads: op podium, in atelier en museum, in media.

Taal en cultuur zijn pas vruchtbaar als ze in staat zijn hun eigen context te worden.

Taal en cultuur vernieuwen pas in contact met andere taal en cultuur.

Cultuuronderzoek richt zich niet op wat is, maar op hoe en waarom we veranderen.

Archeologie stelt niet vast *wie es genesen war*, maar hoe spullen van die verandering getuigen.

Cartocratie

Als je de weg kwijt bent kun je beter niet gewoon een voorbijganger een kaart onder de neus duwen: hoe komen we naar zussemezo? Men kan gewoon geen kaart lezen, dat geldt echt niet alleen voor de navigerende wederhelft op verre reizen. De meeste mensen, het is bekend, hebben een geheel eigen mentaal beeld van hun omgeving. Derde straat links (hoe je loopt). Of bij dat leuke Tunesische restaurant naar rechts (mijn culi man).

Bij Peter Sloterdijk, vermaard Duits filosoof, valt alles op zijn plaats. Het gebruik van kaarten vanaf de periode van de Europese expansie zal vooral een metafoor voor de gedroomde beheersing van de wereldbol zijn geweest. Eerder dan een objectief beeld van de fysieke werkelijkheid, ondanks de charme van die suggestie. Als je erin slaagt “het op de kaart te zetten”, dan is de helft van het leed al geleden. Hofland heeft in betere tijden nog es een mentaal hoogst subjectief beeld van zijn wereld gepubliceerd: New York ligt even ver van Amsterdam als Londen, en Winterswijk ongeveer ter hoogte van Moskou. Mijzelf overkwam het toen ik recent in Boedapest en Sofia begon te werken. Ik dacht altijd dat ten Oosten van Wenen Rusland wel zo'n beetje begon. Sinds de Val van de Muur ligt daar opeens een heel subcontinent tussen, kan ik u verzekeren.

De grote omdraaiing begon voor mij al veel vroeger, tijdens een experimentele studievorm, “met de groeten van de burenen” geheten. Aan mijn alma mater besloot men es een geïntegreerde collegecyclus klassieke archeologie en prehistorie op te zetten. Interessant, vonden wij classici wel. Es kijken wat de burenen van Grieks en Latijn bakten, ha ha. Een van de docenten prehistorie bestond het om een dia te laten zien van een kaart uit de net verschenen Times Atlas of World History. Iets met lange-afstandsbeïnvloeding tussen Mediterrane wereld en Keltisch Europa, zeg maar. De cartografen van het Times-team hadden het bestaan om de Grote Verhalen te illustreren met kaartbeelden die heel andere historische perspectieven weergaven. Het noorden kan dan links, rechts en onder staan, doet er niet toe. En het centrum hoeft bepaald niet Washington, Londen of Parijs te zijn (ook altijd zo verbaasd als nare buitenaardse types het bij een invasie altijd op de Amerikaanse Oostkust gemunt heeft?). Het verrassende is dat als je het eurocentrisme laat varen, er nieuwe verbanden mogelijk worden. Je hoeft alleen maar te spelen met je kijkrichting.

Perspectiefwisseling kun je nog onverwachtser tegenkomen. In noordwest Canada deden we eens, je moet wat, historisch park Fort Edmonton aan. Centrum van 19de-eeuwse bonthandel met Europa. Hè? Een ter plekke werkzame historische acteur antwoordde op mijn ietwat geïrriteerde vraag hoe dat nou toch kon, zo ver weg, dat als je in een rechte lijn vanuit Glasgow naar het westen bleef doorvaren, door de Hudson Baai, je uiteindelijk in Edmonton, aan de voet van de Rocky Mountains, belandde – over water. En illustreerde dat met een kaart op een stuk leer waar dat zonneklaar uit bleek. Les: eerst komt het beeld, dan de kaart. Niet andersom.

Wast nu nog witter

We kregen onlangs een nieuwe rijksdienst: de RACM. Met deze onuitspreekbare naam (die onweerstaanbaar verleidt tot rijmwoorden op -akm) tooien zich de twee gefuseerde diensten voor archeologie en monumentenzorg. Bedenklijke vrienden van de voormalige ROB en RDMZ voegden er wel eens aan toe dat die twee “nog door de bezetter in de oorlog waren opgericht”. De scheiding tussen *Denkmalpflege* en *Bodendenkmalpflege* is nu verdwenen. En het cultuurlandschap staat er als nieuwe brug tussen: rijksdienst voor archeologie, cultuurlandschap en monumenten.

En?

Twee dingen. Ten eerste: de bepalende lidwoorden zijn uit de naam verdwenen. De archeologische voorganger van de nieuwe dienst was er voor *het* oudheidkundig bodemonderzoek en zijn pendant er voor *de* monumentenzorg. Een goede zaak, want *het* onderzoek en *de* zorg zijn sinds een decennium of wat flink gedemocratiseerd. Jan en alleman houden zich er mee bezig, rijksdienst of niet. Ten tweede: de dadendrang is een beetje uit de naam verdwenen. Waar eerst de activiteit zelf nogal werd uitgedragen – onderzoek! zorg! – staat er nu gewoon het onderwerp: archeologie, monumenten, samen in het landschap. Ook dat is mooi. Want als alle mogelijke anderen het al doen, kun je als rijksdienst het best toch maar al die anderen ondersteunen. Je vindt elkaar wel in het onderwerp: liefdevol begeleiden van transformaties.

Ik stond al een kistje Mouton Rothschild 1941 voor de gefuseerde collega's verzendklaar te maken toen een zending van de RACM op de deurmat viel. De directeur wenste me een mooie samenwerking met zijn nieuwe dienst toe. Het bijgeleverde pakketje, met een *corporate* brochure en een net boekje *Missie, Visie en Strategie*, diende ter verduidelijking. In het boekje nu las ik tot mijn verbazing dat “de zorg voor erfgoed een publieke taak is, een taak van de overheid”.

Oei.

Had ik te lichtvaardig gefantaseerd over de nieuwe naam?

Als iedereen er mee te maken heeft, zoals eigenaars, bewoners, gebruikers en passanten, waarom zou de overheid zich er dan nog tegenaan bemoeien? Hebben we geen mooie liberale traditie in dit land, gebouwd op Thorbeckes stelling dat kunst geen regeringszaak is (hoewel die vooral bedoelde dat het rijk z'n portemonnee niet hoefde te trekken)? Alleen in Oosteuropa meent men wel dat erfgoed automatisch staatseigendom is, want – onnavolgbare logica – de staat zorgt overal voor. Nu is het bestand aan rijksmonumenten in ons land gargantuesk: meer dan vijftigduizend. Wil je eens in de vijf jaar een dagje langskomen, dan zijn daar 500 rijksambtenaren permanent mee bezig. Dat kan dus niet. Wil de overheid er toch voor zorgen, dan is de keuze tussen overal een heel klein beetje en een paar dingen heel erg. O je, waar kiest de RACM nu voor?

Maar de zorg wordt niet zo heet gegeten als ze wordt opgediend. Het missieboekje is nog door de vorige directeur ondertekend, een jaar geleden. In de veel recentere brochure legt de nieuwe dienst nogal de nadruk op “wisselwerking met de maatschappij”. Ik neem aan om anderen te helpen hun eigen zorg zo goed mogelijk vorm te geven. De RACM zal nog wel in transitie zijn geweest, zo tussen boekje en brochure.

Voordeel van de twijfel? Krijg'm of pak'm!

Kulturkampf

“Het is maar goed dat al die kunstschaten tijdig uit die vreselijke landen hierheen zijn gekomen” was de intuïtieve reactie van mijn oude leermeester op het nieuws dat de belangrijkste handelaren in oude kunst zich nu voor de Italiaanse justitie moeten verantwoorden. “Anders hadden we die prachtstukken nooit gekend!”. En of dat nog niet genoeg was: “Laten die landen de hand in eigen boezem steken: die gaan toch schandelijk slecht met die spullen om, die helemaal niet van hen zijn, maar van de hele mensheid”. Iedereen weet toch dat Griekenland en Italië, en helemaal Turkije en Bulgarije, er qua erfgoedzorg met de pet naar gooien, corrupt als de neten zijn, de mooiste spullen met sadistisch genoeg lekker ongepubliceerd laten, voor het publiek verstoppen, of gewoon uit slechtigheid van karakter maar zo'n beetje kwijt raken. En ook dat wij er in onze Westerse musea netjes voor zorgen, ze keurig bestuderen en tentoongestellen om ze zo tot integraal, levend onderdeel van het erfgoed van de mensheid tot hun recht te laten komen.

Mijn enige *claim to fame* op dit gebied is een halve opiniepagina in de *NRC*, ergens in de late jaren zeventig. Melina Merkouri had zojuist weer eens met overslaande stem geëist dat de Elgin Marbles uit het Brits Museum nu toch echt naar Griekenland terug moesten. Mijn beschouwing, als ingezonden brief gecomponeerd maar geplaatst als een opiniestuk, ging niet in op wie nou gelijk had, maar op de waarde van de gebruikte argumentatie, over en weer. Neen, het Parthenon was nooit gebouwd als nationaal monument voor vrijheid en democratie. Ja, de Britten hebben keurig voor Phidias' beroemde fries gezorgd. Neen, ze hebben die stukken niet helemaal legaal, maar ook weer niet helemaal illegaal van de oorspronkelijke plek verwijderd. Maar geen van de drie soorten argumenten is op zichzelf voldoende om definitief tot teruggave dan wel retentie te concluderen. Pas nu zou ik daar aan toevoegen dat het er in interstatelijk verkeer niet om gaat wat je nou precies doet, als wel hoe je de onderlinge omgangsvormen invult. Hoe wil je gezien worden? Waar wil je met elkaar uitkomen?

Mijn oude leermeester was een half mensenleven ook museumdirecteur geweest. Begonnen vóór het van kracht worden van de befaamde Unesco-conventie over de omgang met illegaal verworven of geëxporteerde oudheden. Maar geëindigd in een periode dat de archeologische beroepsverenigingen, althans die in de Angelsaksische wereld, het hun leden op straffe van uitstoting verbieden om zich met materiaal “zonder herkomst” in te laten. Tegenwoordig is de bewijslast immers omgedraaid. Als je niet aannemelijk kunt maken dat een voorwerp na 1970 rechtmatig is verkregen, dus ook het land van herkomst legaal heeft verlaten, moet je ervan uitgaan dat dat *niet* het geval is.

Begin dit jaar kwam van Peter Watson *The Medici Conspiracy* uit, een journalistiek verslag van de georganiseerde plundering van oudheden in met name Italië. De ultrachique Britse handelaar Robin Symes zit nu in de bak omdat zijn tienduizenden archeologische stukken in 29 vooral Zwitserse depots met een geschatte handelswaarde van rond een kwart miljard dollar, stelselmatig als werkvoorraad bleek te fungeren voor grote veilinghuizen als Christie's en Sotheby's, die weer witwasplekken waren voor de spectaculairste acquisities van 's werelds grootste musea. Het proces in Rome tegen een van zijn belangrijkste afnemers, ex-hoofd Klassieke afdeling van het Getty Museum in Los Angeles Marion True, loopt nog. Ex, want een lening bij Symes' partner van vier ton voor de aankoop een Grieks vakantiehuisje was zelfs haar eigen directie te dol.

Zeldzaam zingen

Mysterieuze Bulgaarse stemmen zijn vast erfgoed – in elk geval een goed uitgebaat cultureel kapitaal. Ik hoorde ze ooit tijdens de opening van de vleugel Hollandse en Vlaamse Meesters in het nationale kunstmuseum in Boedapest. Over cross-overs gesproken. Hoe dan ook, onder het wat zeurderige gepiep van de rondborstige Balkanse dames dwaalden mijn gedachten wat af naar het verhaal dat ik jaren geleden van een toenmalige collega voor de monumentenzorg hoorde.

Die kwam net van Sri Lanka terug, waar hij voor de jaarconferentie van de Icomos was, de monumentenafdeling van UNESCO. Hij maakte mij licht opgewonden deelgenoot van het volgende. In een presentatie had een Australische collega de aandacht van de overwegens westerse monumententypes gevraagd voor een wel heel bijzondere vorm van monumenten, “songlines” geheten. De Australische aboriginals lopen door het landschap dat ze als het ware door te bezingen tot aanschijn wekken. Ze projecteren er de verhalen uit hun oertijd op. Die oertijd nu ligt niet diep in het verleden, maar doordringt het heden als een soort “droomtijd”. En in het landschap is die droomtijd ook zichtbaar aanwezig: een voetstap, een vreemd gekleurde berg, een waterloop. Mythische krachten, totemgeesten bevechten elkaar daar en vormen er de wereld. Beetje Adam en Eva die de dingen hun naam geven, maar dan anders. Het zingen van die verhalen nu, in lange cycli want het hele landschap moet telkens opnieuw beziend en daardoor gekend worden, zijn onderdeel van wat bekend staat als *songlines*. Die zijn er dus niet als ding, maar ze ontstaan als het ware door het te doen, door al zingend de routes te lopen, in een web dat het continent van oceaantot oceaantot bedekt. Die *songlines* zijn een mix van lied, verhaal, trektocht en geïnterpreteerd landschap, en worden van zanger op zanger overgedragen, van generatie op generatie. Door ze nu te zingen en in een zekere volgorde te zetten, krijg je tegelijk een mentale kaart van het landschap. Niet zozeer door de gebruikte woorden, maar eerder door klank, melodie, modulatie en kleur. Zelfs als je nou net die ene van de ooit honderden aboriginal talen even niet machtig was, gaf dat niets, althans volgens de befaamde reisschrijver Bruce Chatwin die aan *songlines* een heel boek wijdde: een beetje inhemeling kan uit de *songline* een heel precieze routebeschrijving destilleren.

Op Sri Lanka sloeg dit verhaal in als een bom. Daar zaten al die deftige, bevlogen monumentenzorgers, met hun onwrikbaar vertrouwen in steen, staal en steigers. Waar blijf je met de bij ons zo bewierookte materiële authenticiteit? Wat moet je met gezongen verhalen, niet in een liedjesfestival, maar als lichamelijke betekenisgeving, door te zingen en te lopen namelijk, van het landschap – en waar de dimensie “historisch” al helemaal geen rol speelt? Wat moet je behouden, helemaal?

Het antwoord was natuurlijk wat u in mijn vorige column al las. Eigenlijk gaat het me daar altijd om. Vind je iets van waarde, dan moet je je er zelf mee bemoeien, desnoods bewaren. Gaat het om iets immaterieels, probeer dan de omstandigheden waaronder zoiets kon bestaan althans exemplarisch te behoeden. Tegen onverschilligheid, opportunisme, politieke handklap, gemakzucht en andere algehele verplating. Die Bulgaarse dames? Mooi hoor. Als hun cross-over optreden, ter opfleuring van de opening van de Hollandse-meestersvleugel in een Hongaars museum, continuering van een bedreigde zangsoort bevordert, heb ik daar best vrede mee. Zelfs als het piept.